

ΕΤΟΣ Ι • ΑΡΙΘΜ. 89 • ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1986 ΤΙΣΡΙ 5747

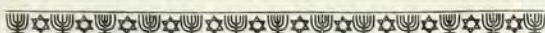

מה אהבתי תורתך כל היום היא שיחת

«Πόσο αγαπῶ τόν νόμον Σου· ὅλην τήν ἡμέραν εἶναι μελέτη μου».

(Ψαλ. 119:97)

ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΕΣ ΣΕ ΣΥΝΑΓΩΓΗ

Ἡ ἐπίθεση κατά τῶν Ἑβραίων
στή Συναγωγή
τῆς Κωνσταντινουπόλεως

Μόλις ἔγινε γνωστή ἡ ἐπίθεση Ἀράβων τρομοκρατῶν στή Συναγωγή τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ Σάββατο 6 Σεπτεμβρίου, μέ ἀποτέλεσμα νά σκοτωθῶν 21 Ἑβραῖοι, τήν ὥρα πού προσεύχονταν, τὸ Κεντρικὸ Ἰσραηλιτικὸ Συμβούλιο ἐξέδωσε τήν παρακάτω ἀνακοίνωση:

«Τὸ Κεντρικὸ Ἰσραηλιτικὸ Συμβούλιο Ἑλλάδος εὐθύς μόλις ἔλαβε γνώση τῆς τραγικῆς σφαγῆς τῶν Ἑβραίων πού ἔγινε στή Συναγωγή τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐξέφρασε τὸν βαθύτατο πόνο του γιὰ τὸ χαμὸ τῶν ἀθῶν θυμάτων πού εἶχαν συγκεντρωθεῖ εἰρηνικά γιὰ νά προσευχηθῶν στό Θεό. Σέ ψήφισμά του τὸ ΚΙΣ ἀπευθύνεται στή διεθνή Κοινότητα, στήν ἐλληνική κυβέρνηση, στήν ἐλληνική Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καί στήν ἐλληνική κοινὴ γνώμη καί ζητᾷ τή βαριά καταδίκη καί τήν ἠθική ἀπομόνωση τῶν ἐκτελεστῶν, κι ὅσων κρύβονται πίσω τους, οἱ ὁποῖοι ἀπέδειξαν ὅτι δέν σέβονται οὔτε τὸν οἶκο τοῦ Θεοῦ κι ὅτι δέν ὑπολογίζουν τὰ ἱερὰ καί τὰ ὅσια. Στὸ ψήφισμα ἐπισημαίνονται ἀκόμη οἱ συνέπειες τοῦ ὀλέθριου ἀντισημιτισμοῦ ὁ ὁποῖος ἐπὶ αἰῶνες δημιουργεῖ θύματα καί καταστροφές μεταξύ τῶν Ἑβραίων κι ὁ ὁποῖος ἐξακολουθητικά δηλητηριάζει τίς σχέσεις τῆς Διεθνούς Κοινότητος».

Δηλώσεις τοῦ πρωθυπουργοῦ

Στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου βρισκόταν ὁ πρωθυπουργός κ. Α. Παπανδρέου, σέ συνέντευξη Τύπου ἔγινε ὁ παρακάτω διάλογος:

Ἑρώτηση δημοσιογράφου: κ. πρόεδρε, χθές τὸ πρωὶ ἔγινε μιὰ δολοφονικὴ ἐπίθεση στή Συναγωγή τῆς Κων/πολῆς. Μιά ἀπὸ τίς ὁργανώσεις πού ἀνέλαβε τὴν εὐθύνη δήλωσε ὅτι θά σκοτώνει τὰ παιδιά τοῦ Ἰσραήλ, ὅπουδήποτε κι ἂν βρίσκονται. Μήπως θά μπορούσατε νά σχολιάσετε τὸ γεγονός αὐτό;

Ἀπάντηση πρωθυπουργοῦ: Ἀσφαλῆστατα. Εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ γεγονότα τῆς περιόδου αὐτῆς. Ὅπως γνωρίζετε, ἡ κυβέρνησή μας — καί πιστεύω μπορῶ νά

μιλῶ γιὰ ὅλο τὸν ἐλληνικὸ λαό — καταδικάζει ἀπερίφραστα τὴν ἀπεχθὴ καί ἀνεπίτρεπτη αὐτὴ πράξη. Ἐάν νομίζουν ἐκεῖνοι πού μάχονται γιὰ τὴν ἀπόδοση σ' αὐτοὺς δικαιωμάτων πού ἔχουν ἀφαιρεθεῖ στήν ἱστορικὴ διαδικασία ὅτι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο πρόκειται νά ὀλοκληρώσουν τοὺς στόχους τους, κάνουν μεγάλο λάθος. Γιατί ἡ ἀνθρωπότητα στό σύνολό της, καταδικάζει ἀπερίφραστα τὴν ἀπαράδεκτη καί ἀνήθικη αὐτὴ πράξη.

Τὸ Ψήφισμα τοῦ ΚΙΣ

Τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τοῦ Κεντρικοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συμβουλίου (ΚΙΣ) συνήλθε ἐκτάκτως σήμερα 6 Σεπτεμβρίου 1986 ἡμέρα Σάββατο, μόλις πληροφορήθηκε τὴν ἀνάδρο ἐπιδρομὴ τρομοκρατῶν στή Συναγωγή τῆς Κωνσταντινουπόλεως πού εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τὸν θάνατο δεκάδων ὁμοθηρήσκων μας ἀθῶν ἀνθρώπων, ἀδίκως δολοφονηθέντων καί

Ἀπεφάσεις

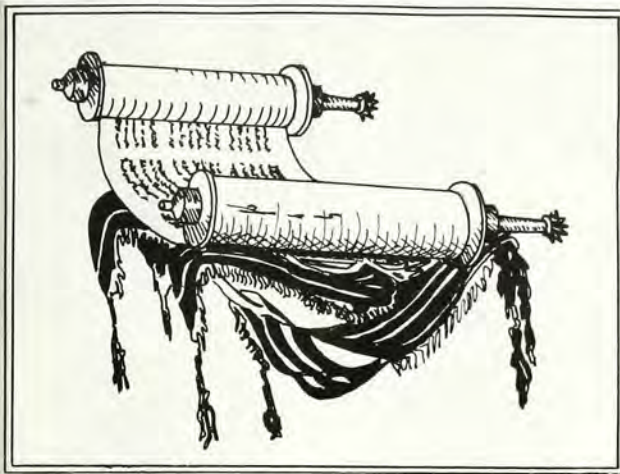
1. Νά ἐκφράσει τὸν ἀποτροπιασμό του γιὰ τὸ ἀπάνθρωπο ἐγκλημα τῆς θανατώσεως τῶν ὁμοθηρήσκων στή Συναγωγή τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
2. Νά ἐκπροσωπηθεῖ τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τοῦ ΚΙΣ στήν κηδεῖα τῶν θυμάτων, ἀπὸ τὸν Σοφολογιώτατο Ραββῖνο κ. Ἠλία Σαμπετάι.
3. Νά ἐκφράσει τὴν πλήρη ψυχικὴ καί ἠθικὴ συμπαράστασή του πρὸς τὸν Ἑβραϊσμὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί τίς οἰκογένειες τῶν ἀθῶν θυμάτων, καί νά τοὺς ἀποστείλει τὸ παρόν ψήφισμα.
4. Νά ἐκφράσει τὴν εὐχὴ ὅπως ὅλες οἱ κυβερνήσεις τῶν κρατῶν τοῦ κόσμου καταδικάσουν τὴν ἄθλια ἐπιδρομὴ τρομοκρατῶν στὸν ἱερό χώρο λατρείας ὡς ἡ Συναγωγή τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
5. Ἀντίγραφο τοῦ παρόντος νά σταλεῖ στό Παγκόσμιο Ἑβραϊκὸ Συνέδριο καί στό Εὐρωπαϊκὸ Ἑβραϊκὸ Συνέδριο.
6. Νά δημοσιευθεῖ τὸ παρόν στὸν Ἑβραϊκὸ Τύπο τῶν Ἀθηνῶν.

Ὁ Πρόεδρος
Ἰωσήφ Λόβιγγερ

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς
Δαυὶδ Σαρφατῆς

ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ Ἀσημένιο διάδημα, διακοσμητικὸ τοῦ Σέφερ Τορά, Πολωνία 18ος αἰώνας.

‘Η ‘Εβραϊκή πρωτοχρονιά

‘Ασέρ Ρ. Μωϋσή

Η έβραϊκή πρωτοχρονιά, τό «Rosh Ashanā» είναι έορτή μέ βαθύ περιεχόμενον καί μέ πολύμορφον συμβολικήν έννοιαν. ‘Η έβραϊκή πρωτοχρονιά είναι έορτή, είναι άφετηρία, είναι τέρμα, είναι προοίμιον καί είσαγωγή είς τό μέγα μυστήριον του ήθικού καθαρμού καί της πνευματικής μετουσίωσης της Μεγάλης Συγγνώμης, του «Γιόμ ‘Ακιπουρείμ».

‘Όπως όλη σχεδόν ή έβραϊκή παράδοση καί ολόκληρον τό έβραϊκόν έορτολόγιον, έτσι καί ή έορτή του Rosh Ashanā έχει τήν πηγήν της είς τόν άκατάλυτον Νόμον του Μωϋσέως. ‘Ο μέγας ήθικοδιάσκαλος του ‘Εβραϊσμού καί της ανθρωπότητος ώρισε όπως ή πρώτη του έβραϊκού μηνός Τισρί είναι ήμέρα διά «συγκάλεσιν αγίαν» καί διά «ταπεινώσιν των ψυχών».

Δέν ήτο δυνατόν νά γίνει έκλογή καταλληλοτέρας χρονολογίας δι’ ένα προσκλητήριο ψυχικής αύτοσυγκεντρώσεως καί ήθικού καθαρμού. Τόν μήνα Τισρί (Σεπτέμβριον) έσημειούτο καί σημειούται πάντοτε είς τό ‘Ισραήλ ή λήξις του γεωργικού έτους καί ή έναρξις της έποχής του φθινοπώρου, τό τέρμα της περιόδου της ξηρασίας καί ή άρχή των πρώτων βροχών, ή λήξις της συγκομιδής των τελευταίων προϊόντων της γής, ή συγκέντρωσις των καί ή έναποθήκευσις διά τά μακρά, τά άκαρπα καί τά νωχελά χειμερινά ήμερονύκτια. Είς καμίαν άλλην έποχήν του έτους δέν είναι είς τόν άνθρωπον καί πρό παντός είς τόν γεωργόν τόσον αισθητή καί τόσον έντονος ή μετάστασις από μιάς περιόδου του έτους είς άλλην, όσον ή άρχή της φθινοπωρινής έποχής. ‘Ο σοφώτερος των νομοθετών καί ό βαθύτερος των έρευνητών της ανθρωπίνης ψυχής έτοποθέτησε τήν έβραϊκήν πρωτοχρονιάν είς τό μεταίχμιον αυτό των δύο έποχών. ‘Ως γνωστόν αί λαϊκάι μάζαι δέν διαιρούν τό έτος είς τέσσαρας έποχάς αλλά μόνον είς δύο — είς τό καλοκαίρι καί είς τόν χειμώνα — ό δέ γεωργός καί γενικώς ό άνθρωπος ό συνδεόμενος μέ τήν φύσιν θεωρεί τόν Σεπτέμβριον ως τόν κατ’ έξοχήν μεταβατικόν μήνα από της μιάς είς τήν άλλην των δύο έτησίων έποχών.

‘Ο θεόπνευστος νομοθέτης του ιουδαϊκού έθνους έκρινεν ότι κατά τήν ήμέραν αυτήν κατά τήν όποίαν ό άν-

θρωπος έχει τήν αισθησιν του τέρματος μιάς περιόδου της έξωτερικής του ζωής καί της άφετηρίας μιάς νέας, έπρεπε νά τοποθετηθεί καί τό τέρμα καί ή άφετηρία του έτησίου κύκλου του έσωτερικού ανθρωπίνου βίου. Καί έτσι τό Rosh Ashanā, ή έβραϊκή πρωτοχρονιά έγινε ταυτοχρόνως καί έορτή θρησκευτικής έννοίας, ήμέρα άπολογισμού της ψυχικής συγκομιδής του έτους, ήθικής καθάρσεως καί προετοιμασίας διά τό νέον ψυχικόν έτος. ‘Η έννοια αυτή καί ό σκοπός αυτός έξηγεί όλον τόν συμβολισμόν καί όλον τό τελετουργικόν τυπικόν καί τήν πανηγυρικότητα της έορτής αυτής.

‘Από τά άνωτέρω έξηγείται διατί, κατ’ αντίθεσιν προς τήν πρωτοχρονιάν των άλλων λαών, ή έβραϊκή πρωτοχρονιά δέν είναι ήμέρα χαράς, διασκεδάσεων καί συμποσίων. ‘Η ιουδαϊκή θρησκεία γενικώς δέν συντελεί καθόλου είς τό νά διαμορφώσει εύθυμον τόν χαρακτήρα των όπαδών της καί αί έβραϊκάι έορταί όδηγούν τούς ‘Ιουδαίους είς τά έδρανα των Συναγωγών καί όχι είς τά ανάκλιντρα των συμποσίων. Τό πρώτον ήμισυ της ήμέρας του «Rosh Ashanā» οί ‘Εβραίοι πιστοί πρέπει νά τό διέλθουν είς τήν Συναγωγήν προσευχόμενοι καί προπαρασκευαζόμενοι διά τήν μυσταγωγίαν της «Μεγάλης Συγγνώμης» πού έπακολουθεί μετά δεκαήμερον. Τό άπόγευμα της ίδιας ήμέρας οί ‘Εβραίοι εύσεβείς έσυνήθιζον άλλοτε νά πηγαίνουν καθ’ ομάδας παρά τήν όχθην ποταμών ή τήν άκτήν της θαλάσσης ή, έν έλλείψει άμφοτέρων, είς τά στόμια φρεάτων διά νά «άποτινάσσουν» συμβολικώς τά άμαρτήματα του έτους καί νά καθαρίσουν τά ψυχάς των διά τήν μεγάλην κρίσιν της ‘Ημέρας του ‘Εξιλασμού, του «Γιόμ ‘Ακιπουρείμ». ‘Η συνήθεια αυτή πού έτηρείτο άλλοτε καί είς τήν διασποράν περιορίσθη σχεδόν τώρα μόνον μεταξύ των όνομαζομένων «όρθοδόξων» ‘Εβραίων του ‘Ισραήλ.

‘Όπως όλαι αί θρησκείαι, έτσι καί ή ιουδαϊκή έχει τούς συμβολισμούς της. ‘Αν είς τό πεδίο αυτό διαφέρει ίσως κάπως από τας άλλας, είναι ότι οί συμβολισμοί της είναι περισσότερον έσωτερικοί καί ψυχικοί καί δέν έχουν τόσην σχέση μέ τας έξωτερικάς εκδηλώσεις του ανθρωπίνου ένστίκτου της θρησκευτικότητος.

(‘Από τό ‘Ελληνο - ‘Ιουδαϊκά Μελέται, — ‘Αθήνα, 1958 — σελ. 53 - 54).

Ἡ Θεσσαλονίκη τιμᾶ τοὺς Ἑβραίους

πού ἐξόντωσαν οἱ Ναζί

Σαράντα χρόνια μετά τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο καί 43 χρόνια μετά τή βάρβαρη ἐξολόθρευση τῶν 56.000 Ἑβραίων τῆς Θεσσαλονίκης — τοῦ 96% τοῦ Ἑβραϊκοῦ στοιχείου τῆς πόλης — ἀπό τοὺς Γερμανοὺς κατακτητές, οἱ Ἑβραῖοι μάρτυρες βρίσκουν ἐπιτέλους δικαίωση.

Αὐτό τόνισε, ἐκπρόσωπος τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος Θεσσαλονίκης κ. ὁ Β. Βενουζίου, σέ τελετὴ πού διοργάνωσε ὁ δήμος Θεσσαλονίκης στίς 3 Σεπτεμβρίου 1986 γιά τήν ὀνομασία τῆς πλατείας δίπλα στή ΔΕΗ, στήν ὁδὸ Παπαναστασίου, σέ Πλατεία Ἑβραίων Μαρτύρων.

Στὴν τελετὴ παρέστησαν ὁ γενικός γραμματέας τοῦ ὑπουργείου Βορείου Ἑλλάδος κ. Ἄργ. Χατζηπέτρου, ὁ δήμαρχος Θεσσαλονίκης κ. Θεοχ. Μαναβῆς, ὁ βουλευτὴς καὶ ὑποψήφιος δήμαρχος κ. Σ. Κούβελας, οἱ ὑποψήφιοι δήμαρχοι κ.κ. Σ. Νέστωρ καὶ Α. Καλαμπόκης, ὁ πρόεδρος τῆς ΔΕΘ κ. Β. Δολμάς, ὁ ἀντιδήμαρχος Θεσ/νίκης κ. Η. Χαρατζίδης, ὁ ἀστυνομικὸς διευθυντὴς καὶ ὁ δ/ντὴς Τροχαίας Θεσ/νίκης, ὁ πρόεδρος τοῦ ΚΙΣ κ. Ἰωσήφ Λόβινγκερ, τὰ μέλη τοῦ Δ.Σ. τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος Θεσσαλονίκης, ὁ τοποτηρητὴς ἀρχιραββίνος Ἀθῆνας κ. Ἰακώβ Ἀράρ, δημοτικοὶ σύμβουλοι, ἐκπρόσωποι πολιτικῶν κομμάτων καὶ πολυμελεῖς ἀντιπροσωπεῖες τῶν ἰσραηλιτικῶν κοινοτήτων Ἀθηνῶν, Τρικάλων, Βόλου καὶ Λαρίσης καὶ πληθὸς κόσμου. Χοροστάτησε ὁ ραββίνος τῆς ΙΚΘ κ. Μωσὲ Χαλέγουα.

Πρῶτος πῆρε τὸ λόγο ὁ πρόεδρος τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου κ. Γ. Τριανταφυλλίδης ὁ ὁποῖος ἀναφέρθηκε στὴν 1196/86 ὁμόφωνη ἀπόφαση τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου νά ἀφιερῶσει τήν πλατεία αὐτὴ στοὺς 56.000 Ἑβραίους συμπολίτες μας πού ἐξοντῶθηκαν στὰ ναζιστικὰ στρατόπεδα συγκέντρωσης καὶ στὴν ἀνέγερση ἀναλόγου μνημεῖου. Ὁ κ. Τριανταφυλλίδης τόνισε ὅτι ἡ παραπάνω ἀπόφαση ἐκφράζει τὰ αἰσθήματα τιμῆς τῶν Θεσσαλονικέων στὴ μνήμη τῶν Ἑβραίων συνδημοτῶν πού τόσο τραγικὰ ἀφανίστηκαν καὶ πού τόσα πρόσφεραν στὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἀκολούθησε ὁμιλία τοῦ **Δημάρχου κ. Θεοχάρη Μαναβῆ** πού ἀνέφερε μεταξὺ ἄλλων ὅτι ἡ τελετὴ αὐτὴ εἶναι ταυτόχρονα ἱερὴ καὶ ἱστορικὴ. «Ὁ Δήμος Θεσσαλονίκης», τόνισε ὁ κ. Μαναβῆς, «τιμᾶ σήμερα τὴ μνήμη 55.000 μαρτύρων, παιδιῶν αὐτῆς τῆς πόλης, πού ἐξοντῶθηκαν μέ τὸν πιὸ φριχτὸ καὶ ἀπάνθρωπο τρόπο ἀπὸ τοὺς ναζί στὰ στρατόπεδα συγκέντρωσης καὶ στὰ κρεματόρια. Οἱ συμπολίτες μας αὐτοί, ἦταν μέλη τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος πού ἐγκαταστάθηκε ἐδῶ σχεδὸν ταυτόχρονα μέ τὴν ἱδρύση τῆς πόλης μας, ἐξῆσε ἀρμονικὰ μέ τοὺς Χριστιανοὺς συμπολίτες καὶ ἡ προσφορά τῆς στῆ Θεσσαλονίκη εἶναι ἀνεκτίμητη.

Βέβαια ἡ ἀπότιση φόρου τιμῆς στοὺς ἀδικοχαμένους Ἰσραηλίτες ἀδελφούς μας ἐγίνε ἴσως κάπως ἀργά. Ἀλλὰ κάλλιο ἀργὰ παρά ποτέ».

Στιγμιότυπα ἀπὸ τὴν τελετὴ μετονομασίας τῆς πλατείας δίπλα στὴ ΔΕΗ σὲ

Ὁ λόγος τοῦ κ. Β. Βενουζίου

Ὁ γενικός γραμματέας τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος Θεσσαλονίκης κ. **Β. Βενουζίου** εἶπε κατὰ τὴν τελετὴ τὰ παρακάτω:

Λατρευτοὶ μας γονεῖς,

Ἀγαπημένα μας ἀδελφία - τρυφερά βλαστάρια τῆς φυλῆς μας, ὅλοι ἐσεῖς πού ἐκκληριστήκατε τόσο βάρβαρα, τόσο ἀπάνθρωπα, τόσο ἀδίκως ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους τῶν Οὐνών, ἀπὸ τοὺς αἰμοσταγεῖς καὶ κτηνανθρώπους **ναζί**, ἐσεῖς πού μέχρι σήμερα δὲν εἶχατε μία ταφόπετρα, ἓνα σημάδι, ἓνα μνημεῖο πού νά θυμίζει στὸν κόσμον ὅτι κάποτε ὑπῆρξατε, ὅτι κάποτε ζούσατε, ὅτι κάποτε περπατούσατε στὰ γύρω στενά δρομάκια τῆς περιοχῆς αὐτῆς.

Ὅλοι ἐσεῖς **τώρα πιά** πήρατε τὴ θέση πού σᾶς **ἀνήκει**, ἀποκτήσατε ἓνα κομμάτι γῆς σέ τοῦτον τὸν ἀπέραντο χώρο γιὰ νά θυμίζει στοὺς διαβάτες ὅτι ἐδῶ ἀπὸ τοῦτῃ τὴν πλατεία, (πρὸ παντός) ξεκινήσατε — θλιβερὴς στρατιὴ ἀθώων θυμάτων — μέ ἓνα μπόγγο σὸ ἓνα χέρι καὶ τὸ μωρὸ παιδί στὴν ἀγκαλιά, γιὰ νά πορευτεῖτε τὸ Γολγοθὰ τοῦ Μαρτυρίου σας, γιὰ νά διασχί-

Πλατεία 'Εβραίων Μαρτύρων.

σετε πεζοί όλοι τήν πόλη, νά επιβιβαστήτε στά τραίνα του θανάτου μέ τελικό σταθμό τά άπείσσια κρεματόρια καί τούς θαλάμους τών άερίων. Να!!!! άγαπημένοι μας **τώρα πιά** κανείς δέν θά σάς ξεχάσει, **τώρα** όλοι θά σάς θυμούνται. "Εφθασε τό πλήρωμα του χρόνου" ώστε αυτή ή πόλη μετά από (43) χρόνια νά κάμει τό καθήκον της, νά αποδώσει τόν όφειλόμενον σεβασμό, τόν ελάχιστο φόρο τιμής καί νά μνημονεύσει τά 56.000 τέκνα της πού χάθηκαν σέ μία νύχτα κατά τόν πλεόν άπάνθρωπο τρόπο.

'Εξ όνόματος της ΙΚΘ καί ειδικότερα του άσθενούντος προέδρου μας κ. Μπενιμαγιός πρωτεργάτου της σημερινής έκδηλώσεως άπευθύνω ένα Εύγε!! στους σημερινούς άρχοντες της πόλης αυτής, Εύγε στόν καθένα χωριστά από τούς δημοτικούς συμβούλους του Δήμου Θεσσαλονίκης. Εύγε στόν καταξιωμένο δήμαρχό μας κ. Θεοχάρη Μαναβή ό όποιος ύπακούοντας στη φωνή του καθήκοντός του ως πρώτου πολίτη της πόλεώς μας, άντλησε, από τό καθήκον αυτό, τό κουράγιο νά εισηγηθεί στό Δ.Σ. τήν άπόδοση του όφειλομένου πράγματι σεβασμού σ' αυτούς πού τώρα μάς κοιτούν από τόν ούρανό ίκανοποιημένοι γιατί

'Επάνω: 'Η πλατεία 'Εβραίων Μαρτύρων στη Θεσσαλονίκη. 'Εκεί όπου οι 'Εβραίοι έζησαν καί μαρτύρησαν.

τούς θυμηθήκαμε.

Βεβαιωθείτε φίλε κ. δήμαρχε καί έσείς κ.κ. δημοτικοί σύμβουλοι ότι κάθε ζώσα έβραϊκή ψυχή ήμών τών 'Εβραίων, της Θεσσαλονίκης, τών όμοθρήσκων μας της 'Ελλάδος καί τών 'Εβραίων όλοκλήρου του κόσμου, είναι βαθύτατα συγκινημένη καί σάς εύγνωμονούν όλοι τους από τά βάθη της καρδιάς των καί νά είστε σίγουροι ότι επιτελέσατε τό ιερό χρέος προς τούς άλλοτε συμπολίτες σας αλλά προπαντός προς τήν ιστορία αυτής της πόλης της όποιάς είστε άρχοντες.

Θά ήταν χρήσιμος επανάλειψις νά υπενθυμίσω ότι ή παρουσία τών 'Εβραίων στη Θεσσαλονίκη από τόν 4ο αιώνα π.Χ., μέχρι τό τέλος του Α' παγκοσμίου πολέμου άναμόρφωσε τήν πόλη αυτή καί τήν άνύψωσε σέ ένα έμπορικό σταυροδρόμι πού έωνε τή Δύση μέ τήν 'Ανατολή, μετατρέποντάς την σέ πόλη διεθνούς χαρακτήρος.

Κατά τήν περίοδο του μεσοπολέμου καί μετά τήν άπελευθέρωση της πόλεως από τόν Τουρκο δυνάστη ή Θεσσαλονίκη μας έ γνώρισε μίαν θαυμαστή έποχή χάρις στους 'Εβραίους συμπολίτες μας οι όποιοί άνέδειξαν μεγάλους φιλοσόφους, σπουδαίους δασκάλους του πνεύματος, μεγάλους επιστήμονες, άποτελούντες έτσι ό,τι πιά τέλειο είχε νά επιδείξει ό τότε πολιτισμένος κόσμος.

Οι τέχνες, τά γράμματα καί οι επιστήμες, κάθε λογής, γνώρισαν μία ξεχωριστή άνθηση χάρις στίς ποικιλόμορφες διασυνδέσεις τών 'Εβραίων μέ τήν πολιτισμένη τότε Εύρώπη.

"Αν ρίξουμε μία ματιά γύρω μας" ό,τι καί άν παρατηρήσουμε θυμίζει στους μεγαλύτερους από τούς παρισταμένους πώς ήταν έβραϊκό καί θυμίζει ένα φίλο ή γνωστό σας πού χάθηκε.

Στά πόδια μας είναι τό 'Ιπποκράτειο Νοσοκομείο τό γνωστό ως Νοσοκομείο Βαρώνου Χίρης, δώρον της Κοινότητάς μας στήν πόλη τούτη. Μπροστά μας τό συγκρότημα τών σχολείων πού βλέπετε κτισμένο πάνω σέ έβραϊκό οικόπεδο, δώρο της Κοινότητάς μας εις μνήμην τών 12.000 μαθητών πού βρήκαν τόν θάνατο στά άπαίσια ναζιστικά στρατόπεδα καί άκριβώς άπέναντι καί στήν άλλη άκρη του δρόμου, οι πολυκατοικίες πού βλέπουμε κτίστηκαν γιά τά θύματα της πυρκαγιάς του ΚΑΜ-ΠΕΛ καί έκτοτε παρεχωρήθησαν στους δημότες της πόλης αυτής από τήν 'Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης.

Τριγύρω μας ό συνοικισμός 151 πού έκτοτε άποκλειστικά άπτό 'Εβραίους.

"Ετσι λοιπόν δικαιώνεται ή πρωτοβουλία σας κ. δήμαρχε νά εισηγηθείτε ό χώρος αυτός νά μετονομασθεί σέ **πλατεία 'Εβραίων Μαρτύρων** γιατί έδώ οι 'Εβραίοι, της Θεσσαλονίκης γεννήθηκαν, έζησαν καί μαρτύρησαν.

"Επώνυμοι καί άνώνυμοι άδικοχαμένοι άφελφοί μας, ή πόλις μέ τη σημερινή σεπτή τελετή, σάς έτίμησε καί δέν σάς ξεχασε. 'Εμείς οι λίγοι έναπομείναντες ταπεινοί άπόγονοί σας σάς γλυκοφιλούμε από τά βάθη της ψυχής μας καί εύχόμεθα νά είναι έλαφρό τό χώμα πού τώρα σάς σκεπάζει».

'Ο χώρος της πλατείας

'Η σχετική άπόφαση γιά τήν όνομασία της συγκεκριμένης πλατείας σέ Πλατεία 'Εβραίων Μαρτύρων, πάρθηκε από τό Δημοτικό Συμβούλιο επειδή ό χώρος βρίσκεται δίπλα στό συνοικισμό «151», όπου πριν από τόν πόλεμο ήταν έγκατεστημένο μεγάλο τμήμα της 'Εβραϊκής Κοινότητας.

Οι στήλες του Σολομώντος
κοντά στην Τίμνα
κοντά στην καρδιά
της Έρήμου Νεγκέβ

Στά βήματα του Μωυσέως

Έντυπώσεις
από την Ίορδανία

Του Καθηγητού κ. ΒΑΣ. ΒΑΛΑΩΡΑ

Ανέτοιμο ψυχολογικά μέ βρήκε, πρίν λίγους μήνες, μία πρόσκληση των **Ήνωμένων Έθνών** να λάβω μέρος στο σεμινάριο της **Οικονομικής Επιτροπής των Ασιατικών χωρών**, πού θα εγίνετο τόν Νοέμβριο 1976 στο "Αμμάν - Ίορδανίας. Δέν μ' άνησυχούσε τόσο ή προδιαγραφή των καθηκόντων μου — νά είναι ένας από τούς τέσσαρες βασικούς εισηγητάς του Συνεδρίου — όσο ή σκέψη νά περάσω δυό ολόκληρες εβδομάδες στην πόλη αυτή των **Βεδουίνων**, πού τή φανταζόμουν μικρή και άχαρη, χωρίς τά καλά του **Καίρου** ή της **Βηρυτού** πού γνώρισα προηγουμένως.

"Ετσι πράγματι τήν είδα όταν έφτασα μιά βραδιά μέ τό όλλανδικό άεροπλάνο. "Ενα μεγάλο χωριό 300.000 περίπου κατοίκων, ξαπλωμένο ασύντακτα στίς πλαγιές επτά ξερωών λόφων, μέ σκονισμένα σοκάκια και δρόμους χωρίς πεζοδρόμια, λίγο φωτισμό και σπάνιο πράσινο, και τόν κόσμο κάπως σοβαρό και ολιγομίλητο. Πέρασα τή νύχτα σ' ένα δευτέρας τάξεως ξενοδοχείο, πού δέν βοήθησε ν' αλλάξουν οι πρώτες έντυπώσεις. Τήν άλλη μέρα πήγαμε σέ καλύτερο ξενοδοχείο, κάτι σάν τό δικό μας Χίλτον, μέ μεγάλα σαλόνια, έγχρωμη τηλεόραση και διεθνή πελατεία. Απέναντί μας όμως βλέπαμε τό ξερόβραχο, σπαρμένο μέ φτωχοκάλυβα και αντίσκηνα, μαυροτυμένες γυναίκες νά μαγειρεύουν στό ύπαιθρο και θορυβώδη κοπάδια και κατσίκες, πού έγλυφαν τά χαλίκια ψάχνοντας για κανένα αδιόρατο χορταράκι.

Η ιστορία του Αμμάν

Τό σκηνικό άλλαξε τίς επόμενες μέρες, όπως άρχισα νά κινούμε μέσα στην πόλη και έξω πρós τήν έπαρχία. Τό Αμμάν έχει πίσω του μιά μακρά κι ενδιαφέρουσα ιστορία. Πρίν από 32 αιώνας ήταν και τότε ή πρωτεύουσα της φυλής των **Αμμωνιτών** μέ τό όνομα **Ραμπάτ - Αμμών**, όπως αναφέρεται στην **Παλαιά Διαθήκη**. Πέρι τό 1.000 π.Χ. κατελήφθη από τόν προφητάνακτα **Δαυίδ**, στή μάχη δέ άκριβώς εκείνη σκοτώθηκε ό στρατηγός του Ίσραήλ **Χουρίας ό Χετταίος**, και μπόρεσε έτσι ό **Δαυίδ** ν' απολαύσει τήν όμορφη χήρα του **Βησθαβεέ** πού άργότερα έγινε ή μητέρα του σοφού **Σολομώντος**. "Εκτοτε τό Αμμάν άκολούθησε τήν περιπετειώδη ιστορία του Ίσραήλ. Σαρώθηκε πρώτα από τά Άσσυριακά στρατεύματα του **Σαργών** (722 π.Χ.), κατόπιν από τόν Βαβυλώνιον **Ναβουχοδονόσορα** (566 π.Χ.) και τέλος από τόν Πέρσην **Άρταξέρξη** (520 π.Χ.) μέχρι ότου, κατά τό 33 π.Χ., έπεσε στά χέρια του **Μεγάλου Άλεξάνδρου**. Από τόν **Πτολεμαίο τόν Φιλάδελφο** πήρε τό όνομα **Φιλαδέλφεια** και τήν πρώτη θέση μέσα στην τότε οργανωθείσα "Όμοσπονδία της **Δεκαπόλεως** (Γάδαρα, Γέρασα, Δίον, Πέλλα, Ίππος, Δαμασκός κ.λπ.), πού κράτησε τά κλειδιά του έμπορίου μεταξύ Άσίας, Άφρικης και Εύρώπης μέχρι τό τέλος της **Βυζαντινής Αυτοκρατορίας**. Άκόμα και κάτω από τούς **Άραβας**, πού κατέλαβαν τήν περιοχή κατά τόν 7ον μ.Χ. αιώνα, ή **Φιλαδέλφεια** της **Άνατολής** κράτησε τό όνομα και τόν έλληνο - χριστιανικό της χαρακτήρα και μόνο πρόσφατα (1922), μετά τό έπικό κίνημα του

Παράσταση που συμβολίζει την ανοικοδόμηση του 'Ισραήλ από τους σκαπανείς του.

Λώρενς της 'Αραβίας, έγινε η πρωτεύουσα της υπερ-'Ιορδανίας με τό σημερινό όνομα 'Αμμάν, τό Ραμπάτ-'Αμμών της Βιβλικής εποχής.

'Αλλ' εάν τό 'Αμμάν παίρνει εξωτερικά τήν ιδιότυπη μορφή καί μεγαλείο, σάν πρωτεύουσα του **Χασεμιτικού Βασιλείου της 'Ιορδανίας**, ή παλιά του ιστορία αναδύεται έντονη καί φανταχτερή από τό υπέδαφος. "Ένα καλοδιατηρημένο υπαίθριο θέατρο της έλληνιστικής εποχής, πανομοιότυπο αλλά κάπως μικρότερο απ' εκείνο της **'Επιδαύρου**, βρίσκεται (καί χρησιμοποιείται ακόμα), στήν καρδιά του 'Αμμάν, απέναντι από τό πολυτελές ξενοδοχείο Φιλαδέλφεια. Πάνω στήν 'Ακρόπολη σώζονται ακόμη τά θεμέλια καί μερικές κολώνες από τό μεγάλο ναό του **Διός**, καί δεκάδες παλαιο-χριστιανικές εκκλησίες άναγνωρίζονται σέ έρείπια μέσα στίς συνοικίες της νέας πρωτεύουσας.

'Η χώρα (έκτασις 98.000 χλμ², κάτοικοι 3 έκτμ. περίπου), μέ τά λίγα βραχώδη βουνά της καί τίς απέραντες ξηρές σήμερα πεδιάδες, δείχνει πιό εύγλωττα τά σημεία της παλιάς ιστορίας της. Σήμερα σκεπάζεται κατά τά τρία τέταρτα από έρημο, αλλά παλαιότερα, σάν κρικός στήν άλυσσίδα του **«εύφορου μηνίσκου»** πού ήνωνε τή **Μεσοποταμία** μέ τήν **Αίγυπτο**, ήταν μιά γόνιμη καταπρά-

σινη έκταση μέ πυκνά δάση καί ποτάμια, πού αύλακώ-νουν ακόμα τό έδαφος μέ τίς στεγνές κοίτες των. "Ήταν τότε τό σταυροδρόμι τών λαών πού έκινούντο απ' 'Ανατολής πρós τή Δύση καί από Νότο πρós Βορρά, καί έπαιξε σημαντικό ρόλο στή γένεση τών πρώτων πολιτισμών της άνθρωπότητας. 'Εκεί γεννήθηκαν καί έδρασαν πολλοί από τούς **προφήτας** της Παλαιάς Διαθήκης, απ' εκεί πέρασε ό **Μωϋσής**, όταν όδηγούσε τά παιδιά του 'Ισραήλ από τή δουλεία της φαραωνικής Αίγυπτου πρós τή **Γη της 'Επαγγελίας** καί εκεί, (στή Βηθλεέμ) γεννήθηκε ό **Θε-άνθρωπος**. Τό κορύφωμα της εξέλιξεως σημειώθηκε κα-τά τήν έλληνο-ρωμαϊκή περίοδο καί τούς πρώτους αιώ-νας του Βυζαντίου, ενώ ή παρακμή ήλθε σιγά-σιγά, με-τά τήν κατάκτηση της περιοχής από τούς "Αραβας (7ος μ.Χ. αιών) καί τήν είσβολή της έρήμου, λόγω τροπής του κλίματος πρós τό ξηρότερον.

'Αρχαιολογικές τοποθεσίες της περιοχής

Τά κατάλοιπα του λαμπρού παρελθόντος θά γνωρίσω-με τώρα, σ' ένα νοερό ταξίδι στίς πιό ένδιαφέρουσες άρ-χαιολογικές τοποθεσίες της 'Ιορδανίας, τή **Γέρασα**, τή **Μαντάμπα**, καί τή μοναδική στόν κόσμο βραχύπολι, τήν **Πέτρα**.

1. **'Η Γέρασα** (τό σημερινό Τζέραχ, 25 χλμ. βορείως του 'Αμμάν), είναι ή καλύτερα διατηρημένη έλληνο-ρω-μαϊκή πόλις, ή παγανιστική καί χριστιανική **Πομπήια** της 'Ανατολής, όπως τήν άποκαλούν μερικοί ταξιδιώτες. Κτισμένη στήν άλλοτε εύφορο κοιλάδα του ποταμού **Χρυσορρόα**, τό δεύτερο μετά τή Φιλαδέλφεια δυναμικό κέντρο της **Δεκαπόλεως**, ή περιτειχισμένη Γέρασα διε-τήρησε τήν αίγλη της επί μία περίπου χιλιετία. "Ήκμασε κατά τήν εποχή τών επιγόνων του **Μεγάλου 'Αλεξάν-δρου**, έφθασε τό απόγειο κατά τή ρωμαϊκή καί βυζαντι-νή εποχή καί κατεστράφη από σεισμό κατά τόν 8ο μ.Χ. αιώνα. "Εκτοτε έμεινε σκεπασμένη κάτω από παχύ στρώμα άμμου μέχρι τό 1920, όταν ή αρχαιολογική σκα-πάνη ξανάφερε στό φώς τά μοναδικά μνημεία του πα-ρελθόντος.

'Ο ναός της 'Αρτέμιδος, μέ τίς πανύψηλες κορινθια-κού ρυθμού κολώνες, είναι άσφαλώς τό ώραιότερο καί πιό έντυπωσιακό μνημείο. Γύρω του εύρίσκονται μιά τρί-πτυχη άψίδα, ό ναός του Διός, δύο θέατρα, ό 'Ιππόδρο-μος, καί μιά μεγαλοπρεπής Ρωμαϊκή 'Αγορά, τριγυρισμέ-νη από μιά ώσειδη κιονοστοιχία, μέ πλατεία στό μέσον, διαμέτρου 100 καί πλέον μέτρων. "Εντονη επίσης είναι ή παρουσία της χριστιανωσύνης, μέ τουλάχιστον έξ πα-λαιοχριστιανικές εκκλησίες από τήν εποχή του **'Ιουστι-νιανού**, πού οίκοδομήθησαν πρós τιμήν τών 'Αποστόλων Πέτρου καί Παύλου, τών Προφητών της Παλαιάς Διαθή-κης καί τών μετά Χριστόν μαρτύρων καί μιά άλλη, άφιερ-ωμένη στόν "Αγιο «Κόσμο», χαρακτηριστικό δείγμα της οίκουμενικότητας της 'Ορθόδοξου 'Εκκλησίας.

2. **'Η Μαντάμπα**, μιά μικρή σήμεραν πόλιν, όπου κυ-ριαρχούν οι 'Ορθόδοξοι Χριστιανοί, ήταν παλαιότερα ή πρώτη πόλις στή περίφημο όδική βασιλική άρτηρία (King's Highway), πού συνέδεε μέ καμηλο-καραβάνια τή **Φιλαδέλφεια** μέ τήν **'Ακάμπα**, στό μυχό της 'Ερυθράς Θαλάσσης. 'Εδώ βρίσκονται τά περίφημα ψηφιδωτά πα-τώματα τών εκκλησιών, σέ έκταση πολλών δεκάδων τε-τραγωνικών μέτρων τό καθένα. Μέ φαντασία, γούστο κι άξιοθαύμαστη ύπομονή, οι άγνωστοι εκείνοι καλλιτέ-χνες του 6ου μ.Χ. αιώνας, έφιλοτέχνησαν μέ τίς χρωμα-

τιστές ψηφίδες των, μορφές ήρώων και διακοσμητικές γιρλάντες από περιελισσόμενη αμπελο και γέμισαν τὰ ἀνοίγματα μέ βουκολικές σκηνές, τὸ θέρισμα καὶ τὸν τρύγο ἢ τὸ κυνήγι ἀγρίων ζώων.

Ἀλλὰ τὸ πιὸ πρωτότυπο καὶ πολύτιμο ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως μωσαϊκὸ εἶναι αὐτὸ ποὺ σκεπάζει τὸ πελώριο δάπεδο τοῦ Ναοῦ **Ἁγίου Γεωργίου**. Εἰκονίζεται ἐκεῖ ὁλόκληρος ὁ χάρτης τῆς **Παλαιστίνης**, ἀπὸ τὸ **Νεῖλο** τῆς Αἰγύπτου μέχρι τοῦ **Εὐφράτη** τῆς Συρίας. Πόλεις δρόμοι καὶ ἱστορικές τοποθεσίες (μέ ἓνα ἐγκλειστο τῆς **Ἱερουσαλὴμ** στοῦ μέσον), σχεδιασμένες μέ θαυμαστὴ ἀκρίβεια καὶ σχόλια στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, (ὅπως π.χ. **Βηθλεὲμ, βεδῶρων θάμνα ἐνθα ἔκειρεν Ἰούδας τὰ αὐτοῦ πρόβατα κ.λπ.**), συνθέτουν ἓνα μοναδικὸ μνημεῖο χαρτογραφικῆς τέχνης καὶ γεωγραφίας τῆς **Παλαιστίνης**, ὅπως ἦτο πρὶν ἀπὸ 1500 περίπου χρόνια.

Λίγα χιλιόμετρα Β.Δ. τῆς **Μαντάμπα** ὀρθώνεται τὸ ὄρος **Νέμπο**, ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ ὁποῖου φαίνεται ἡ **Νεκρά Θάλασσα** καὶ ὁ **Ἰορδάνης**, ἡ **Ἱερικώ** καὶ ἡ **Ἱερουσαλὴμ**, καὶ ὁλόκληρος σχεδὸν ἡ βιβλικὴ **Χαναάν** τῶν ἀρχαίων Ἑβραίων.

3. Ἡ φοβερὴ τέλος καὶ ἀπίθανη **Πέτρα**, ποὺ ἦταν μιά πολυάριθμος ἀλλὰ ἐντελὴς ἀθέατη πόλις, κρυμμένη στὸν πυρῆνα ἑνὸς παράξενου πετρώδους βράχου (ὑψους 100 - 300 μ.), βρίσκεται 265 χλμ. νοτίως τοῦ Ἀμμάν, ὁ προτελευταῖος σταθμὸς στοῦ **Βασιλικὸ Δρόμο** πρὸς τὴν Ἀκάμπα. Εἶναι ἡ μοναδικὴ στὸν κόσμον πόλις, ποὺ «κτίσθηκε» σκάβοντας καὶ σκαλίζοντας τὸν φυσικὸ ἀτόφιο βράχο, χωρὶς νὰ χρησιμοποιηθεῖ οὔτε μιά φερτὴ πέτρα ἢ κανένα ἄλλα οἰκοδομικὸ ὑλικό.

Ἀπ' ἐξω ὁ βράχος μοιάζει σάν ἓνα ἀπόρθητο φυσικὸ φρούριο, ποὺ κλείνει τὴ διάβαση πρὸς καὶ ἀπὸ τὴν **Ερυθρὰ Θάλασσα**. Εἶναι ὅμως σχισμένος στὴ μέση, προφανῶς ἀπὸ κάποιο προϊστορικὸ σεισμό, τὸ στενὸ δὲ καὶ διαιδαλῶδες φαράγγι ποὺ τὸν διασχίζει σέ μήκος τριῶν περίπου χιλιομέτρων, χρησίμευε σαν κρυψώνας καὶ ὄχυρό τῶν ἀρχαίων **Ναμπαταίων**. Αὐτοὶ ἤλεγχαν τὴν ἐπικοινωνία καὶ τὸ ἐμπόριο τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὸν 7ο μ.Χ. αἰῶνα μέχρι τοὺς χρόνους τοῦ Βυζαντίου. Τὴν παράξενη ἀλλὰ τόσο καλαίσθητη πόλη τους «ἐγλύψαν» μέσα ἀπὸ τὸ **ρόδινο βράχο** τους σύμφωνα μέ ἑλληνιστικὰ πρότυπα, κατὰ τοὺς τέσσαρες τελευταίους αἰῶνες τῆς προχριστιανικῆς ἐποχῆς. Κατὰ τὴν πορεία τοῦ **Μεγάλου Ἀλεξάνδρου** πρὸς τὴν Αἴγυπτο, ἡ **Πέτρα** κατελήφθη ἀπὸ τὸ στρατό του, ἀλλὰ μόνο γιὰ δυὸ ἡμέρες. Τὴν τρίτη νύχτα μυριάδες μαυροντυμένοι «δαίμονες» ἐξεπήδησαν ἀπὸ τὰ ἐγκατα τῆς γῆς, ποὺ ὕστερα ἀπὸ φοβερὴ αἱματοχυσία ἐξεδίωξαν τοὺς κατακτητές!

Μακρὰ θὰ ἦταν ἡ περιγραφὴ ὅλων, ἢ ἀκόμη τῶν σπουδαιότερων μνημείων τῆς **Πέτρας** ποὺ σώζονται, ἀνέπαφα σχεδὸν ἀπὸ τὸ χρόνο, κατὰ μήκος τῆς βαθειᾶς καὶ στενῆς χαράδρας. Ἀσφαλῶς τὸ πιὸ ἐπιβλητικὸ καὶ χαριτωμένο εἶναι ὁ λεγόμενος «**Θησαυρός**», ἓνας διόροφος ναὸς ἡ τάφος, μέ ἑξ πανύψηλες κολώνες κορινθιακοῦ ρυθμοῦ σέ κάθε πᾶνωμα, ἀετώματα καὶ ἀγάλματα κλασσικῆς τεχντροπίας καὶ ἀπέραντους χώρους στοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ βράχου. Κανεὶς δὲ ξεύρει σέ τί ἀκριβῶς χρησίμευε, ἀλλ' ἡ μεγαλοπρέπεια τοῦ ἔργου καὶ ἡ κεντρικὴ τοποθεσία του — σ' ἓνα πλατὺ ξέφωτο τοῦ φαράγγιου — δικαιοδογεῖ ἴσως τὴ λαϊκὴ προσωνυμία «**τὸ Παλάτι τῶν Ναμπαταίων**», ἐνῶ τὸ διοικητήριό τῶν **Ρωμαίων** εἶχε κτι-

Ἡ πύλη τῆς Δαμασκού, στὰ παλαιὰ τείχη τῆς Ἱερουσαλὴμ

σθεῖ — μεγαλόπρεπο κι αὐτό, — ἓνα χιλιόμετρο παρακάτω, στὴ νότιο ἄκρη τῆς τρομερῆς χαράδρας.

Τὸ πέρασμα τοῦ Μωϋσῆ

Ἀπὸ τὴ χαράδρα αὕτη φαίνεται πὼς πέρασε καὶ ὁ **Μωϋσῆς**, ὅταν ὁδηγοῦσε τοὺς Ἰσραηλίτας τῆς **Ἐξόδου** ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο πρὸς τὴν **Χαναάν**, περὶ τὸ 1200 π.Χ. Τὸ ὄρος **Σινά** (ἡ σημερινὴ **Μονὴ Ἁγίας Αἰκατερίνης**) μέ τίς Δέκα Ἐντολές, ἡ ὁδὸς **Ἐλάθ** καὶ ἡ ἔρημος **Παράν**, μέ τὸ θεόπεμπτο «**Μάνα**», κεῖνται νοτίως τῆς Πέτρας, ἐνῶ πέντε χιλιόμετρα πρὸς Βορρᾶν ἀναβρῦζει ἀκόμη δροσερὸ νεράκι ἡ «**πηγὴ τοῦ Μωϋσέως**» (Γουάντι Μούζα στὴ γλῶσσα τῶν ἐντοπίων) μέσα ἀπὸ τὰ πυρακτωμένα ἀσβεστολιθικά πετρώματα τῆς ἀνυδρῆς γῆς. Αὕτη φαίνεται εἶναι ἡ τοποθεσία ὅπου ὁ Μωϋσῆς, μέ δυὸ χτυπήματα τῆς ράβδου του, ἀνάγκασε τὸ βράχο νὰ δώσει νερό στοὺς διψασμένους Ἰσραηλίτας. Ὁ Θεὸς παρήγγειλε νὰ διατάξει καὶ ὄχι νὰ χτυπήσει τὴν πέτρα. Γι' αὕτη του τὴν ἀνυπακοή ὁ **Μωϋσῆς** στερήθηκε τὴ χαρὰ νὰ μπεῖ ζωντανὸς στὴ Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας. Κι ὅταν αὐτὸς καὶ οἱ Ἰσραηλίται ἐφθασαν στὰ σύνορα τῆς Χαναάν, ἀνέβηκε (κατ' ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ) μοναχὸς του στοῦ ὄρους **Ναμπάν**, τὸ σημερινὸ ὄρος **Νέμπο** ποὺ ἀναφέραμε προηγουμένως, καὶ ἀ-

Στά βήματα του Μωϋσέως

φοῦ ἀτένισε μέ προσοχή καί λαχτάρα ὁλόκληρη τήν καταπράσινη κοιλάδα τοῦ **Ἰορδάνου**, τήν πολυπόθητη **Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας**, ἔκλεισε τὰ κουρασμένα μάτια του καί σωριάσθηκε νεκρός σέ ἡλικία 120 ἐτῶν!

Ἕλληνες Ἰσραηλίτες καί Ἀραβες

Μέ συγκίνηση συλλογιζόμουν ὅτι βαδίζαμε κι ἐμεῖς πάνω στά βήματα τοῦ **Μωϋσῆ** καί τοῦ ταλαιπωρημένου λαοῦ τοῦ **Ἰσραήλ**, καί βλέπαμε τό τοπίο, ὅπως κι αὐτοί τό εἶδαν πρὶν ἀπό τρεῖς χιλιάδες χρόνια. Αὐτοί καί μεῖς, Ἰσραηλίται καί Ἕλληνες, συναντηθήκαμε πολλές φορές στή μακρά μας ἱστορία. Ξεκινήσαμε μαζί στίς ἀρχές τῆς δευτέρας π.Χ. χιλιετίας, ὁ γενάρχης **Ἀβραάμ** ἀπό τό **Οὐρ τῆς Μεσοποταμίας** καί οἱ ἐλληνόφωνες **Ἴωνες** καί **Ἀχαιοί** ἀπό βορρᾶ, κάποτε περὶ τό 2000 π.Χ. Ἐκτοτε κρατήσαμε ὁ καθένας μας τήν ἴδια πατρίδα, μιλοῦμε καί γράφουμε τήν ἴδια γλῶσσα τῶν μακρινῶν προγόνων μας. Ἕλληνες καί Ἰσραηλίται ὑπέφεραν ἀνείπωτα δεινά ἀπό ξένους δυνάστας ἢ ἀπό ἐσωτερικούς διχασμούς, ἀλλά σάν σπάνια ἢ προνομιοῦχα ἐθνολογικά δείγματα, ἐπεζήσαμε καί συνεχίζομε τόν δρόμο μας, ὅταν τόσοι ἄλλοι ἰσχυροί κατὰ καιρούς καί μεγάλοι λαοί ἔχουν ἐξαφανισθεῖ ἀπό τό πρόσωπο τῆς γῆς. Οἱ περήφανοι καί φιλόδοξοι **Ἀραβες τῆς Ἰορδανίας**, οἱ στοχαστικοί Ἑβραῖοι καί οἱ γοργόστροφοι Ἕλληνες, ἔζησαν ἐπὶ αἰῶνας στήν ἴδια γειτονιά καί προσέφεραν πολλά τά καλά στήν ἱστορία καί τήν ἀνθρωπότητα. Ἀξίζει συνεπῶς νά μείνομε πάντα καλοί γείτονες καί φίλοι, γιά τό καλό καί τήν εἰρήνη τῶν λαῶν πού ζοῦν γύρω ἀπό τή Μεσόγειο, πού ἦταν κάποτε ἡ γόνιμη κοιτίδα τῶν πρώτων πολιτισμῶν καί εἶναι ἀκόμα ἡ ὠραιότερη θάλασσα τοῦ κόσμου.

Ἀπό τό περιοδικό **Κασταλία**, Δελτίο τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας Ἰατρῶν - Λογοτεχνῶν, Ἰανουάριος - Μάρτιος 1977

ΙΡΜΑ ΚΟΛΑΣΗ:

**«Θεωροῦσα χρέος μου
νά τραγουδήσω γιά τούς Ἑβραίους»**

Σέ συνέντευξή της στον «Ταχυδρόμο» (4.9.1986), ἡ Ἰρμα Κολάση, παλιά γνωστή τραγουδίστρια τοῦ κλασικοῦ τραγουδιοῦ, πού διέπρεψε στό Παρίσι, διηγήθηκε γιά τήν περίοδο τῆς Κατοχῆς στήν Ἀθήνα:

«Δέν εἶχα μπεῖ στήν ἀντίσταση. Μόνο κάποιες φορές τραγούδησα γιά Ἑβραίους, πού εἶχαν κρίψει πατριῶτες καί ζοῦσαν μῆνες ἀπομονωμένοι. Θεωροῦσα χρέος μου νά τραγουδήσω γι' αὐτούς. Ἡ κάποιες ἄλλες, μετέφερα ὀρισμένα μηνύματα».

ΠΕΝΤΑΤΕΥΧΟΣ:

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΜΩΣΑΪΚΟΥ ΝΟΜΟΥ

Τοῦ κ. ΑΘ. ΔΟΪΚΟΥ

Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

Τ

Α' Ὀνομασία

Ὁ πρῶτο καί σπουδαιότερο τμήμα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὀνομάζεται «Πεντάτευχος» ἢ «Νόμος». Ἄν καί τό μεγαλύτερο μέρος τῶν βιβλίων τοῦ «Νόμου» δέν ἀποτελεῖται κατὰ κυριολεξία ἀπό «νόμους» ἀλλά καί ἀφηγηματικοῦ χαρακτήρα ἐνότητες καί οὔτε γράφτηκε στό σύνολό του ἀπό τόν Μωϋσῆ, ἐν τούτοις πολύ νωρίς ἐπικράτησε νά ὀνομάζεται «νόμος Μωυσέως», «βιβλίον νόμου Μωυσέως» καί «βίβλος Μωυσέως». Ἡ ἐλληνική ὀνομασία «Πεντάτευχος» τήν ὁποία δανείστηκαν καί οἱ λατινογενεῖς γλῶσσες, δόθηκε στά πέντε πρώτα βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (Νόμος) ἀπό τό 2ο μ.Χ. αἰῶνα καί ἐπικράτησε πλήρως. Στούς ἐπιστημονικούς κύκλους ἀντί γιά Πεντάτευχο γίνεται λόγος γιά τό «Ἐξάτευχο» μέ τή συναριθμηση μαζί της καί τοῦ βιβλίου τοῦ Ἰησοῦ Ναυῆ, νιά «Ἐπτάτευχο» (Ἐξάτευχος καί τό βιβλίον τῶν Κριτῶν) ἢ καί «Ὀκτάτευχο» (Ἐπτάτευχος καί τά βιβλία Α' - Δ' Βασιλειῶν). Ἰσχυρή ἄλλωστε εἶναι καί ἡ τάση νά ἀποχωρίζεται ἀπ' τήν Πεντάτευχο τό τελευταῖο βιβλίον της, τό Δευτερονόμιο, καί νά μπαίνει ἐπικεφαλῆς μιᾶς δευτέρας ὁμάδας βιβλίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (Δευτερονόμιο, Ἰησοῦς, Ναυῆ, Κριταί, Α' - Δ' Βασιλειῶν). Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ὀνομασία τῆς πρό τοῦ Δευτερονομίου συλλογῆς εἶναι «Τετράτευχος».

Ἡ ὀνομασία τῶν βιβλίων τῆς Πεντατεύχου δέν εἶναι ἡ ἴδια στό πρωτότυπο καί στή Μετάφραση τῶν Ο'. Στό ΜΤ τά βιβλία πῆραν τήν ὀνομασία τους ἀπό τήν πρώτη λέξη, ἐνῶ στούς Ο' ἀπό τό περιεχόμενό τους.

Τά βιβλία πού ἀπαρτίζουν τήν Πεντάτευχο εἶναι τά ἑξῆς: α) Γένεσις, β) Ἐξοδος, γ) Λευϊτικόν, δ) Ἀριθμοί καί ε) Δευτερονόμιον.

Β' Περιεχόμενο - διδασκαλία

Ἡ Πεντάτευχος περιέχει τήν προϊστορία καί τήν πρώτη φάση τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραήλ. Ἀρχίζει μέ ἀποκαλυπτικές ἀλήθειες γιά τή δημιουργία τοῦ κόσμου καί τοῦ ἀνθρώπου, γιά τόν παράδεισο κ.λπ. καί φτάνει μέχρι τό θάνατο τοῦ Μωϋσῆ. Οἱ «νόμοι» ἀποτελοῦν μικρό μόνο μέρος τοῦ ὅλκου της καί ἐντάσσονται ἐκεῖ ὅπου ἡ διήγηση ἀπαιτεῖ. Τό περιεχόμενο τοῦ κάθε βιβλίου τῆς Πεντατεύχου ἔχει ὡς ἑξῆς.

1. Γένεσις (κεφ. 50).

Τά πενήντα κεφάλαια τοῦ βιβλίου τῆς Γένεσεως εἶναι δυνατό νά διαιρεθοῦν σέ δύο κύρια μέρη μέ πολύ διαφορετικό περιεχόμενο καί χαρακτήρα τό καθένα.

Πρῶτο μέρος (κεφ. 1 - 11). Στό πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου τῆς Γένεσεως περιγράφεται σταδιακά ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου καί τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τό Θεό, ὁ ὁποῖος «εἶπεν καί ἐγένετο» καί «ἐποίησε τά πάντα καλά λίαν».

Πεντάτευχος: Τό βιβλίο του Μωσαϊκού νόμου

Ἀκολουθοῦν ἡ δοκιμασία στὸν παράδεισο, ἡ πτώση καὶ ἡ πρώτη ὑπόσχεση (Πρωτευαγγέλιο), ἡ ἐκδίωξη τῶν πρωτοπλάστων, ἡ ἱστορία τοῦ ἀδελφοκτόνου Κάιν, ἡ παράλληλη αὐξηση τοῦ ἀνθρώπινου γένους καὶ τῆς ἀμαρτωλότητάς του, ὁ κατακλυσμός καὶ ἡ ὑπόσχεση πρὸς τὸ Νῶε ὅτι ὁ κόσμος παρὰ τὴν κακία του δὲν θὰ καταστραφεῖ ἄλλη φορά. Ἡ βιβλικὴ προϊστορία συνεχίζεται μὲ ἀναφορά στοὺς τρεῖς γιούς τοῦ Νῶε (Σὴμ, Χάμ, Ἰάφεθ) καὶ τοὺς ἀπογόνους τους, καθὼς καὶ μὲ τὴν παράθεση τοῦ μοναδικοῦ στὴν ἱστορία καταλόγου τῶν ἐθνῶν πού βλέπει τοὺς λαοὺς σάν μιὰ μεγάλη οἰκογένεια μὲ τὰ μέλη τῆς ἴσα μεταξύ τους. Ἡ βιβλικὴ προϊστορία τελειώνει μὲ τὴν ἀφήγηση τοῦ πύργου τῆς Βαβέλ καὶ τῆ διασπορὰ τοῦ ἀνθρώπινου γένους.

Δεύτερο μέρος (κεφ. 12 - 50). Τὰ γεγονότα πού περιγράφονται στὸ μέρος αὐτὸ τοῦ βιβλίου τῆς Γενέσεως, ἀποτελοῦν τὸν «ἱστορικό πρόλογο» τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραὴλ καὶ δείχνουν πῶς προετοιμάστηκε ἡ σωτηρία Ἐξόδου, πού ἀπέτελεσε τὴν πρώτη φάση τῆς πληρώσεως τῆς θείας ὑποσχέσεως καὶ τὴν πηγή τῆς ἱσραηλιτικῆς πίστεως.

Ἡ πατριαρχικὴ ἱστορία ἀρχίζει μὲ τὴν κλήση τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τελειώνει μὲ τὸν θάνατο τοῦ Ἰωσήφ. Εἰσαγωγικά ὁ ἱερός συγγραφέας ἀναφέρεται στὴ μετακίνηση τῆς οἰκογένειας τοῦ Θάρα ἀπὸ τὴν Οὐρ τῶν Χαλδαίων, πού βρισκόταν στὴ Ν.Δ. Μεσοποταμία καὶ κοντὰ στὸν περσικὸ κόλπο, στὴ Χαρράν. Ἐκεῖ δίνεται στὸν Ἀβραάμ μιὰ ἐντολὴ καὶ μιὰ ὑπόσχεση. «*Ἐξελεθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρός σου εἰς τὴν γῆν, ἣν ἂν σοι δείξω καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα καὶ εὐλογήσω σε... καὶ ἐνευλογηθῇσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς*» (Γεν. 12, 1 ἐξ.). Ἔτσι μεταναστεύει στὴ Χαναάν καὶ ἐγκαθίσταται προσωρινὰ στὴ Συχέμ, ὅπου ἡ παλαιὰ ὑπόσχεση τοῦ δίνεται τώρα σὲ νέα μορφή: «*τῷ σπέρματί σου δώσω τὴν γῆν ταύτην*» (Γεν. 12, 7). Ἀκολουθοῦν ἀφηγήσεις σχετικὰ μὲ τὴ μετάβαση τοῦ Ἀβραάμ καὶ τῆς Σάρρας στὴν Αἴγυπτο, τὴν ἐπιστροφή στὴν Παλαιστίνη καὶ τὴν ἐγκατάστασή του στὴ Χεβρών, καθὼς καὶ πληροφορίες γιὰ τὸ Λῶτ, τὸ Μελχισεδέκ καὶ τὴ συνομολόγηση «*Διαθήκης*» (περιτομῆς) μεταξύ Θεοῦ καὶ Ἀβραάμ. Ἡ ἀφήγηση συνεχίζεται μὲ τὴν καταστροφή τῶν Σοδόμων καὶ Γομόρρων, τὴ γέννηση τοῦ Ἰσαάκ, τὴν ἐκδίωξη τῆς Ἀγάρ καὶ τοῦ Ἰσραὴλ, τὴ θυσία τοῦ Ἰσαάκ, τὸ γάμο του μὲ τὴ Ρεβέκκα καὶ τὸ θάνατο τοῦ Ἀβραάμ. Συνεχίζοντας ὁ ἱερός συγγραφέας τὴν ἱστορία τοῦ Ἰσαάκ ἀφηγεῖται τὴ γέννηση τοῦ Ἡσαῦ καὶ Ἰακώβ, τὴν πώληση τῶν πρωτοτοκίων ἀπὸ τὸν πρῶτο στὸ δεύτερο, τὴ συνθήκη τοῦ Ἰσαάκ μὲ τὸν Ἀβιμέλεχ, τὴν ἐξασφάλιση τῶν πρωτοτοκίων ἀπὸ τὸν Ἰακώβ μὲ τὴ βοήθεια τῆς μητέρας του, τὴ φυγὴ του στὴ Χαρράν, τὸ ὄνειρό του στὴ Βαιθὴλ, τὴν ἀνανέωση τῆς Διαθήκης (Γεν. 28, 13 ἐξ.), τοὺς γάμους του μὲ τίς δύο θυγατέρες τοῦ Λάβαν (τὴ Λεῖα καὶ τὴ Ραχήλ), καθὼς καὶ τὴ γέννηση τῶν ἑνδεκα γιῶν του καὶ τῆς κόρης του Δεῖνα. Περιγράφονται ἀκόμα ἐπεισόδια μεταξύ Ἰακώβ καὶ Λάβαν, ἡ πάλη τοῦ Ἰακώβ μὲ κάποιον «*ἀνθρώπου*», ἡ κατίσχυσή του καὶ ἡ μετονομασία του σὲ «*Ἰσραὴλ*», ὁ ἐπαναπατρισμός του καὶ ἡ συμφιλίωσή του μὲ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Ἡσαῦ, ἡ γέννηση τοῦ τελευταίου τέκνου του (τοῦ Βενιαμίν), καθὼς καὶ ὁ θάνατος τῆς Ραχήλ καὶ τοῦ Ἰσαάκ. Ἀκολουθεῖ ἡ ἱστορία τοῦ Ἰωσήφ μὲ τὴν ἀφήγηση τῆς περιπέτειάς του, δηλαδὴ τὴν πώλησή του ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς του, τὴ μεταφορὰ καὶ τὴ δοκιμασία του στὴν Αἴγυπτο, τὴ φυλάκισή του, τὴν ἐρμη-

νεία τῶν ὀνείρων τῶν δύο συνδεσμίων του καὶ τοῦ φαραῶ, τὴν ἀνάδειξή του στὴν Αἴγυπτο, τὰ συμβάντα μεταξύ αὐτοῦ καὶ τῶν ἀδελφῶν του. Τό βιβλίο τῆς Γενέσεως τελειώνει μὲ τὴ μετανάστευση τῆς οἰκογένειας τοῦ Ἰακώβ στὴν Αἴγυπτο καὶ τὴν ἐγκατάστασή της στὸ Δέλτα τοῦ Νεῖλου, τὴν εὐλογία τοῦ Ἰακώβ στοὺς γιούς του, τὸ θάνατό του, καθὼς καὶ τὸ θάνατο τοῦ Ἰωσήφ.

2. Ἐξόδος (κεφ. 40)

Στὸ βιβλίο τῆς Ἐξόδου ἐκτίθεται ἡ ἱστορία τοῦ ἱσραηλιτικοῦ ἔθνους ἀπ' τὴ γέννηση τοῦ Μωυσῆ μέχρι τὴν κατασκευὴ τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου κατὰ τὸ δεύτερο ἔτος ἀπὸ τὴν Ἐξοδο. Τό περιεχόμενο τοῦ βιβλίου εἶναι δυνατό νὰ διαιρεθεῖ σὲ τρία μέρη.

Πρῶτο μέρος (κεφ. 1 - 11). Στὸ μέρος αὐτὸ πού ἀναφέρεται στὴ ζωὴ τοῦ Ἰσραὴλ στὴν Αἴγυπτο, παρέχονται πληροφορίες γιὰ τὴν αὐξηση τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ τὰ περιοριστικὰ μέτρα τῶν Αἱγυπτίων. Ἀκολουθῶς ὁ συγγραφέας τῆς Ἐξόδου, κινούμενος μεταξύ ἱστορικῶν γεγονότων καὶ βιογραφικῶν πληροφοριῶν μὲ λαογραφικὸ χαρακτήρα, περιγράφει ὅσα προηγήθηκαν τῆς Ἐξόδου. Ἡ ἀφήγηση ἀρχίζει μὲ βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ γέννηση, τὴ σωτηρία, τὴν ὀνομασία καὶ τὴν ἀνατροφή τοῦ Μωυσῆ, τὸ φόνο τοῦ Αἱγυπτίου, τὴ φυγὴ τοῦ Μωυσῆ στὴ Μαδιάμ καὶ τὸ γάμο του μὲ τὴν κόρη τοῦ Μαδιανίτη ἱερέα Ἰοθόρ.

Ἡ βιβλικὴ ἱστορία συνεχίζεται μὲ τὸ ὄραμα τῆς φλεγόμενης καὶ μὴ καιώμενης βάτου στὸ ὄρος Σινᾶ, τὴ θεοφάνεια καὶ τὸ διάλογο μεταξύ Θεοῦ καὶ Μωυσῆ, στὸν ὁποῖο φαίνονται καθαρά ἡ ἀπόφαση, ἡ ἐντολὴ καὶ ἡ ὑπόσχεση τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τὴ φλεγόμενη βάτο, σημεῖο τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ, θὰ πληροφορηθεῖ ὁ Μωυσῆς γιὰ τὸ λόγο πού παρακίνησε τὸ Θεὸ νὰ συμπαρασταθεῖ στὸ λαό του. Εἶδε, λέγει τὸ κείμενο, τὴν «*κάκωσίν*» του, ἄκουσε τὴν «*κραυγὴν*» του, γνῶρισε τὴν «*ὀδύνην*» του καὶ ἀποφάσισε νὰ τὸν ἀπελευθερώσει ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο (Ἐξ. 3, 7 ἐξ.). Μὲ τὴν ἐντολὴ «*δεῦρο ἀποστείλω σέ πρὸς φαραῶ βασιλέα*» ὁ Μωυσῆς γίνεται τὸ ὄργανο τῆς σωτηρίας τοῦ λαοῦ του.

Στὸ ὄραμα τῆς βάτου ὁ Μωυσῆς παίρνει τὴ διαβεβαίωση ὅτι ὁ ἀποκαλυπτόμενος Θεός εἶναι «*ὁ Θεός Ἀβραάμ καὶ Θεός Ἰσαάκ καὶ Θεός Ἰακώβ*» καὶ στὸ ἐρωτήματό του «*Τί ὄνομα αὐτῷ*» παίρνει τὴν ἀπάντηση «*Εγώ εἰμι ὁ Ὦν*». Εἶναι ὁ ἀναλλοίωτος, ὁ αἰώνιος καὶ ὁ ὑπάρχων Θεός μὲ κάπως παθητικὴ παρουσία (Ὁ), ἀλλὰ καὶ μὲ δυναμικὴ μετοχή στὴν ἱστορία τοῦ λαοῦ του καὶ τοῦ κόσμου ὅλου (ΜΤ). Ὁ «*Κύριος*» τοῦ Σινᾶ εἶναι ὁ Θεός τῆς δημιουργίας καὶ ὅλης τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, ὁ πάντοτε γνωστός στὸ Ἰσραὴλ Θεός τῶν πατριαρχῶν, τοῦ ὁποῖου τὸ ὄνομα «*Γιαχβέ*» τώρα μόνο γίνεται γνωστὸ στὸν περιοῦσιο λαό.

Ἀφηγούμενος ἀκολουθῶς ὁ συγγραφέας τῆς Ἐξόδου τὴ δραματικὴ ἱστορία τοῦ λαοῦ του σὲ ὥρες κρίσιμες γιὰ τὸ ἔθνηκί του ὑπόστασι, περιγράφει πῶς ὁ Μωυσῆς ἐπιστρέφει στὴν Αἴγυπτο καὶ μὲ τὸν ἀδελφὸ του, τὸν Ἀαρὼν, προσπαθοῦν μὲ σημεῖα θαυμαστά νὰ πείσουν τὸ φαραῶ νὰ ἐπιτρέψει τὴν ἀναχώρηση τῶν Ἰσραηλιτῶν, χωρὶς ὅμως νὰ τὸ πετύχουν. Ἀκολουθοῦν οἱ δέκα «*πληγές*» (= τιμωρίες), πού τὸ νόημα τους ὡς σημείων τῆς δυναμικῆς παρουσίας καὶ τῆς ἀποφάσεως τοῦ Θεοῦ γιὰ τὸν λαό του δὲν μπόρεσε νὰ συλλάβει ὁ φαραῶ. Μὲ τὴν

τελευταία πληγή, τό θάνατο τῶν πρωτοτόκων τῶν Αἰγυπτίων, θεσμοθετεῖται ἡ θυσία τοῦ Πάσχα, γιά νά φέρνει στήν ἐθνική μνήμη τά γεγονότα πού ὀδήγησαν στή σωτηρία τοῦ Ἰσραήλ ἀπό τή δουλεία τῆς Αἰγύπτου.

Δεύτερο μέρος (κεφ. 12 - 18). Ἡ ἱστορική ἀφήγηση συνεχίζεται μέ τήν περιγραφή τῆς δέκατης πληγῆς (θάνατο τῶν πρωτοτόκων) καί τήν ἐξοδο τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀπό τήν Αἴγυπτο. Ὁδηγώντας ὁ Μωυσῆς τοὺς Ἰσραηλίτες ἀπό τήν Αἴγυπτο μέ κατεύθυνση τή Χαναάν εἶχε νά ἀκολουθήσει τή μεγάλη παραλιακή ὁδική ἀρτηρία, πού ἀρχιζε ἀπό τή Μέμφιδα, περνοῦσε ἀπό τήν περιοχή Γκωσέν, διέσχισε τή χώρα τῶν Φιλισταίων καί ἔφτανε μέχρι τή Δαμασκό. Ἡ λεωφόρος αὐτή ἦταν βέβαια σύντομη καί ἀσφαλῆς, ἀλλά ἀκολουθώντας τήν ὁ Μωυσῆς ὑπῆρχε φόβος νά συμβεῖ ἓνα ἀπό τά δύο· νά ἐμποδιστοῦν οἱ Ἰσραηλίτες στήν πορεία τους πρὸς τή Χαναάν ἀπό τίς αἰγυπτιακές φρουρές πού φύλαγαν τή λεωφόρο, σέ περίπτωση πού ὁ Φαραὼ θά ἀλλάζε γνώμη, ἢ μέ τίς πρώτες δυσκολίες νά μετανοήσουν, οἱ Ἰσραηλίτες καί νά θελήσουν νά γυρίσουν πίσω στήν Αἴγυπτο. Γιά νά ἀποφευχθοῦν λοιπόν τά δύο αὐτά ἐνδεχόμενα, ὁ Ἰσραήλ ὀδηγεῖται πρὸς τήν Ἐρυθρά Θάλασσα. Καθοδηγούμενος καί προστατευόμενος ἀπ' τόν προπορευόμενο Θεό του μέ τή μορφή «στήλης νεφέλης» τή μέρα καί «στήλης πυρός» τή νύχτα, σημειών τῆς θείας παρουσίας, περνά θαυματουργικά τήν Ἐρυθρά Θάλασσα (Ο'), ὑμνεῖ τό Θεό γιά τή σωτηρία του μέ ἐπικεφαλῆς τοῦ χοροῦ τῆ Μαρίας.

«*Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ ἐνδόξως γάρ δεδόξασται ἵππον καί ἀναβάτην ἐρριψεν εἰς θάλασσαν...*» (15, 1εξ.).

καί ὁδεύει πρὸς τήν ἔρημο τοῦ Σινά.

Ἡ πορεία πρὸς τό Σινά δέν ἦταν καθόλου εὐκολή. Ἡ ἔλλειψη τροφῆς καί νεροῦ ἔκανε τοὺς Ἰσραηλίτες ὄχι μόνο νά γογγύζουν, ἀλλά καί νά ἀμφιβάλουν «*εἰ ἔστιν Κύριος ἐν ἡμῖν ἢ οὐ*» (Ἐξ. 17,7). Θαυματουργικά καί πάλι ὁ Θεός μεριμνᾷ γιά τή διατροφή μέ μάννα καί ὀρτύκια καθώς καί τήν παροχή νεροῦ στό λαό του. Παρά ταῦτα ὁμως οἱ διαμαρτυρίες τοῦ ἀγνώμονα λαοῦ συνεχίζονται, ἐνῶ ὁ κίνδυνος ἀπό τήν ἐπίθεση τῶν Ἀμαληκитῶν παρέρχεται μέ τή νικηφόρο μάχη τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυή.

Τρίτο μέρος (κεφ. 19 - 40). Ἡ ἱστορική ἀφήγηση, πού ἀρχισε μέ τήν Ἔξοδο καί συνεχίστηκε μέ τήν πορεία στήν ἔρημο, διακόπτεται στό Ἐξ. κεφ. 19, γιά νά συνεχιστεῖ στό Ἀρ. 10, 11. Στό ἐνδιάμεσο τμήμα τοῦ βιβλίου τῆς Ἐξόδου (κεφ. 19 - 40) ὁ ἱερός συγγραφέας περιγράφει τήν ἀποκάλυψη στό Σινά, παραθέτει τή νομοθεσία μέ τό Δεκάλογο καί τίς θρησκευτικές, νομικές καί ἠθικές διατάξεις καί ἀφηγεῖται τά τῆς συνομολογήσεως τῆς Διαθήκης. Ἀκολουθοῦν διατάξεις ἀναφορικά μέ τά ἀντικείμενα τῆς λατρείας (Σκηνή τοῦ Μαρτυρίου, Κιβωτός τῆς Διαθήκης, Τράπεζα τῆς Προθέσεως, Ἐπτάφωτη Λυχνία, Θυσιαστήριο Ὀλοκαυμάτων κ.λπ.), τό ἀραωνικό ἱερατεῖο καί τό Σάββατο, καθώς καί ἡ ἀφήγηση γιά τή λατρεία τοῦ χρυσοῦ μόσχου (Ἐξ. 32, 1εξ.). Τό βιβλίο τῆς Ἐξόδου τελειώνει μέ πληροφορίες γιά τήν κατασκευή τῶν λατρευτικῶν ἀντικειμένων.

3. Λευϊτικόν (κεφ. 27)

Στό βιβλίο τοῦ Λευϊτικοῦ διασωθήκε ἡ ἱεροσολυμιτική ἀραωνική ἱερατική παράδοση διατυπωμένη σέ συλλογές τελετουργικῶν κυρίως διατάξεων, πού στό σύνολό τους ἀναφέρονται στά καθήκοντα τοῦ ἱερα-

Ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Συναγωγῆς στήν Καπερναούμ.

τείου. Πρόκειται γιά νομοθεσία πού πήρε τήν τελική της μορφή μεταγενέστερα, ἔχει ὁμως τίς ρίζες της στήν παλαιά τελετουργική παράδοση. Τό περιεχόμενο τοῦ βιβλίου εἶναι δυνατό νά ἐπισκοπηθεῖ σέ τρεῖς ἐνότητες.

Πρῶτο μέρος (κεφ. 1 - 16). Στό πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου παρατίθενται διατάξεις, πού ἀφοροῦν στίς αἱματηρές θυσίες καί τίς ἀναίμακτες προσφορές (P⁰ = κεφ. 1 - 7) καί περιγράφεται τό ἱστορικό τῆς καθιερώσεως τοῦ ἀραωνικοῦ ἱερατείου (P¹ = κεφ. 8 - 10). Ἀκολουθοῦν διατάξεις ἀναφορικά μέ τά καθάρα καί ἀκάθαρτα ζῶα, τή διάγνωση καί τήν κάθαρση τῆς λέπρας, καθώς καί τόν καθαρισμό ἀνδρῶν καί γυναικῶν (κεφ. 11 - 15). Τό πρῶτο μέρος τελειώνει μέ τήν περιγραφή τοῦ τυπικοῦ τῆς θυσίας τῆς Ἡμέρας τοῦ Ἐξιλασμοῦ (κεφ. 16).

Δεύτερο μέρος (κεφ. 17 - 26). Στό μέρος αὐτό παρατίθενται μεταξύ ἄλλων ὁ νόμος περί ἀγιότητας (P²), πού περιλαμβάνει διατάξεις γιά τή σφαγὴ τῶν κατάλληλων γιά τροφή καί θυσία ζώων, τίς ἀπαγορευμένες συνευρέσεις, τοὺς ἱερεῖς καί τά καθήκοντά τους, τίς τρεῖς μεγάλες ἐτήσιες γιορτές (Πάσχα - Ἄζυμα, Πεντηκοστή, Σκηνοπηγία), καθώς καί γιά τήν Ἡμέρα τοῦ Ἐξιλασμοῦ. Ἀκολουθεῖ ἡ θέσπιση δύο μεγάλης σημασίας κοινωνικῶν θεσμῶν, τοῦ Σαββατικοῦ καί τοῦ Ἰωβηλαίου ἔτους καί ὁρίζονται οἱ νομικές ὑποχρεώσεις τῶν Ἰσραηλιτῶν σχετικά μέ τήν τήρησή τους.

Τρίτο μέρος (κεφ. 27). Ἐδῶ περιέχονται διατάξεις σχετικές μέ τήν ἐξαγορά τῶν πρὸς τό Θεό εὐχῶν καί δεκάτων.

4. Ἀριθμοί (κεφ. 36)

Στό βιβλίον των Ἀριθμῶν συνεχίζεται ἡ ἱστορία ἀπό τό τέλος τοῦ βιβλίου τῆς Ἑξόδου, δηλαδή ἀπό τό δεύτερο μήνα τοῦ δευτέρου ἔτους τῆς ἐξόδου των Ἰσραηλιτῶν ἀπό τήν Αἴγυπτο. Ἡ ἐξιστόρηση συνολικά καλύπτει περίοδο σαράντα ἐτῶν καί περιλαμβάνει ἀφήγηση τῶν περιπλανήσεων των Ἰσραηλιτῶν μετά τήν ἀναχώρησή τους ἀπό τό Σινά μέ ἔνταξη στή διήγηση διατάξεων τελετουργικοῦ καί ἠθικοῦ χαρακτήρα.

Ἀναλυτικότερα, τό βιβλίον περιλαμβάνει ἀφήγηση γιά τήν ἀπογραφή τῶν δώδεκα φυλῶν καί τή διατάξή τους στό Ἰσραηλιτικό στρατόπεδο (κεφ. 1 - 2), ἀναφέρεται στούς Λευίτες καί τά καθήκοντά τους (κεφ. 3 - 4), παραθέτει τελετουργικές διατάξεις καί τό νόμο περί Ναζηραίων (κεφ. 5 - 6) καί μνημονεύει τίς προσφορές τῶν ἀρχηγῶν τῶν φυλῶν (κεφ. 7). Τέλος ἀκολουθοῦν εἰδικές ὁδηγίες πρὸς τό ἀρωνικό ἱερατεῖο (κεφ. 8) καί γενικές πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτες (κεφ. 9). Μετά ἀπό τό νομικό αὐτό ὕλικό συνεχίζεται στό Ἀρ. 10, 11 ἐξ. ἡ ἱστορική ἀφήγηση τῆς πορείας τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἡ ὁποία εἶχε διακοπῇ στό Ἑξ. 24, 18.

Σύμφωνα λοιπόν μέ τή βιβλική παράδοση, οἱ Ἰσραηλίτες ἀναχωροῦν ἀπό τό Σινά μέ κατεύθυνση τή Χαναάν καί παραμένουν γιά πολύ χρόνο στήν ἔρημο νότια τῆς Βηρσαβεέ, στήν περιοχή τῆς Κάδης, διαμαρτυρόμενοι πρὸς τό Μωσῆ γιά τίς ταλαιπωρίες τους. Τό μάννα τοὺς φαίνεται τώρα ἄνοστο καί ἐπιθύμησαν κρέας. Νοστάλησαν «τούς ἰχθύας, τοὺς σικύας καί τοὺς πέπυαν καί τά πράσα καί τά κρίμματα καί τά σκόρδα» πού ἔτρωγαν ὡρεάν στήν Αἴγυπτο (Ἀρ. 11, 5), διατυπώθηκαν ἀμφισβητήσεις γιά τήν αὐθεντία τοῦ Μωσῆ ἀκόμα καί ἀπό τή Μαριάμ καί τόν Ἀαρών (Ἀρ. 12, 1 ἐξ.) καί ἐκδηλώθηκε ἀνταρσία μέ αἵτημα τήν ἐπιστροφή στήν Αἴγυπτο. Ὅμως

δέν ἦταν μόνο οἱ δοκιμασίες τῶν περιπλανήσεων στήν ἔρημο πού ἔφεραν σέ ἀπόγνωση τοὺς Ἰσραηλίτες, ἀλλά καί οἱ ἀπαδιόδοξες πληροφορίες πού ἔφεραν οἱ δώδεκα κατάσκοποι σχετικά μέ τήν κατάσταση στή Χαναάν. Εἶπαν βέβαια ὅτι στή χώρα ρέει «γάλα καί μέλι», δέν παρέλειψαν ὅμως νά προσθέσουν ὅτι «θρασύ τό ἔθνος τό κατοικοῦν ἐπ' αὐτῆς καί αἱ πόλεις ὄχυραί τετειχισμέναι καί μεγάλαι σφόδρα» (Ἀρ. 13, 27 ἐξ.).

Μετά τήν παράθεση διατάξεων ἀναφορικά μέ τίς προσότητες τῶν προσφορῶν, τή θυσία περὶ ἁμαρτίας καί τό Σάββατο, τήν ἀφήγηση γιά τή θαυμαστή ἀνθηση τῆς ράβδου τοῦ Ἀαρών, καθώς καί νέες διατάξεις γιά τά καθήκοντα καί τά δικαιώματα τῶν Λευιτῶν ὁ συγγραφέας τῶν Ἀριθμῶν ἐπανέρχεται στήν ἱστορική ἀφήγηση περιγράφοντας τά τελευταῖα γεγονότα τῶν περιπλανήσεων στήν ἔρημο.

Ἡ πρώτη προσπάθεια πού ἔκαναν οἱ Ἰσραηλίτες νά εἰσέλθουν στή Χαναάν ἀπό νότο βασισμένοι στίς δικές τους δυνάμεις ἀπέτυχε. Χωρίς τήν Κιβωτό τῆς Διαθήκης καί χαρισματικούς ἡγέτες κατανικήθηκαν ἀπό τοὺς Ἀμαληκίτες καί τοὺς Χανααῖτους, μέ ὀδυνηρές γι' αὐτοὺς συνέπειες. Ἡ δεύτερη προσπάθεια ἀποφασίστηκε νά γίνῃ ἀπό ἀνατολικά καί στέφθηκε, ὅπως γνωρίζουμε, ἀπό ἐπιτυχία. Ἀπό τήν Κάδη ὁ Μωσῆς ἔστειλε ἀγγελιοφόρους στό βασιλιά τῆς Ἑδὼμ ζητώντας τήν ἄδεια νά περάσουν οἱ Ἰσραηλίτες μέσα ἀπὸ τή χώρα του ἀκολουθώντας τή «βασιλική ὁδό», πού ἔκρινε τή Δαμασκὸ μέ τή Γασωνγαβέρ στό μυχό τοῦ κόλπου τῆς Ἀκαμπα. Ὅμως παρά τήν ὑπόσχεση τοῦ Μωσῆ ὅτι «οὐκ ἐκκλινούμεν δεξιὰ οὐδὲ εὐώνυμα, ἕως ἂν παρέλθωμεν τὰ ὄρια σου» (Ἀρ. 29, 17), ὁ Ἑδωμίτης βασιλιάς ἀρνήθηκε νά ἐπιτρέψῃ τή διέλευση. Ἐτσι οἱ Ἰσραηλίτες ἀναγκάστηκαν νά παρακάμψουν τήν Ἑδὼμ γιά λόγους ἀσφαλείας καί νά βαδίσουν κατὰ μήκος τῶν δυτικῶν συνόρων τῆς. Στήν πορεία τους πρὸς τήν Ἑδὼμ οἱ Ἰσραηλίτες λιγοψύχησαν καί πάλι, ἔχασαν τήν ἐμπιστοσύνη στό Θεό τους καί τιμωρήθηκαν μέ τοὺς «ὄφεις τοὺς θανατοῦντας», σώθηκαν ὅμως μέ τόν «ὄφιν τόν χαλκοῦν» (Ἀρ. 21, 4 ἐξ.). Μετά τό ἐπεισόδιο αὐτό οἱ Ἰσραηλίτες βάδισαν πρὸς τὰ ἀνατολικά, ἀφῆσαν στά ἀριστερά τους τή Μωάβ καί ἀπ' ἐκεῖ πλησίασαν τό βασίλειο τοῦ Σηὼν, ἀλλά καί αὐτός ἀρνήθηκε νά ἐπιτρέψῃ τή διάβασή τους μέσα ἀπὸ τή χώρα του. Στή σύγκρουση πού ἐπακολούθησε μεταξύ τῶν Ἰσραηλιτῶν καί τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀμορραίου βασιλιά Σηὼν, οἱ Ἰσραηλίτες σημείωσαν περιφανή νίκη (Ἀρ. 21, 24) καί κατέλαβαν τή χώρα. Τήν ἴδια τύχη εἶχε καί ὁ βασιλιάς τῆς Βασάν Ὡγ (Ἀρ. 21, 33 ἐξ.). Ἐτσι οἱ Ἰσραηλίτες, ἀφοῦ κατέλαβαν τήν Ὑπεριορδανία, γύρισαν καί στρατοπέδευαν ἀνατολικά τοῦ Ἰορδάνη στό ὕψος τῆς Ἰεριχώ καί ἦταν ἔτοιμοι νά εἰσβάλουν στή Χαναάν.

Σ' αὐτό τό σημεῖο ἡ βιβλική παράδοση ἀφηγεῖται τήν ἱστορία τοῦ Βαβυλωνίου μάντη Βαλαάμ, ὁ ὁποῖος ἐνῶ προσκλήθηκε ἀπὸ τό βασιλιά τῆς Μωάβ Βαλαάμ νά καταραστῇ τοὺς Ἰσραηλίτες, προφήτεψε, ὡς ὄργανο τοῦ Θεοῦ, τή νικηφόρα ἐκβαση τοῦ ἀγῶνα τους (Ἀρ. κεφ. 22 - 24). Ἀκολουθεῖ ἡ ἀφήγηση γιά τήν ἐκλογή τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ὡς χαρισματικοῦ διαδόχου τοῦ Μωσῆ καί ὀρίζονται διάφορες διατάξεις γιά τίς γιορτές, τίς θυσίες, τίς εὐχές κ.λπ. Τό βιβλίον τελειώνει μέ πληροφορίες γιά τήν ἐγκατάσταση τῶν φυλῶν Ρουβὴν καί Γάδ, καθώς καί τῆς μισῆς φυλῆς Μανασσὴ ἀνατολικά τοῦ Ἰορδάνη στά ὑψίπεδα τοῦ Γκολάν, μέ τήν ἀνασκόπηση τῆς ἱστορίας στήν ἔρημο κατὰ τὰ σαράντα χρόνια τῶν περιπλανήσε-

Πεντάτευχος: Τό βιβλίον του Μωσαικού νόμου

ων καί μέ τήν παράθεση ὁδηγιῶν καί διατάξεων (ἄσυλοι πόλεις κ.λπ.).

5. Δευτερονόμιον (κεφ. 34)

Τό Δευτερονόμιον περιέχει τρεῖς λόγους τοῦ Μωσῆ, τοὺς ὁποίους ἀπηύθυνε «ἐν τῷ πέραν τοῦ Ἰορδάνου ἐν γῇ Μωάβ» μετά τήν κατανίκησιν τοῦ βασιλιά τῆς Βασάν Ὡγ καί τό τέλος τῶν περιπλανήσεων. Τό Δευτερονόμιον δέν ἔχει τό ἀπέριττο ὕψος τοῦ ἀφηγητῆ οὔτε τή σχολαστικότητα τοῦ νομοθέτη στή διατύπωση τελετουργικῶν διατάξεων. Ἐχει ὁμιλητικό ὕψος, δραματικότητα στό λόγο καί παραινετικό χαρακτήρα. Ὅλο τό βιβλίον εἶναι ἕνας ἀπολογισμός καί ἕνα «πιστεύω». Ἕνας ἀπολογισμός τοῦ τί καί πῶς ἐγίνε ὁ, τι ἐγίνε μετά τήν ἀναχώρησιν τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀπό τό Σινᾶ καί μία διασάφηση, δηλαδή ἀνάπτυξη τῶν βασικῶν ἀρχῶν τοῦ Δεκαλόγου καί θεολογική ἐρμηνεία γιά τό «σήμερα» τῆς μωσαϊκῆς πίστεως καί τοῦ νομικοῦ πλαισίου τῆς μέ ὁρους καί νοήματα πού γιά πρώτη φορά τονίζονται ἰδιαίτερα.

Μιά διευκρίνιση στό σημεῖο αὐτό εἶναι ἀπαραίτητη. «Νόμος» γιά τό συγγραφέα τοῦ Δευτερονομίου δέν εἶναι μόνο οἱ νομικοὶ κώδικες πού περιέχουν τελετουργικές καί ἠθικές διατάξεις, ἀλλά κάτι ἄλλο πολύ εὐρύτερο πού πηγάζει ἀπό τήν ἀρχή τῆς ἐκλογῆς - Διαθήκης. Εἶναι «ὁ νόμος» καί ὄχι ἀπλῶς νόμος, εἶναι «ἡ ἀποκάλυψη» καί ὄχι ἐντολές, εἶναι «ἡ διδασκαλία» καί ὄχι νομικές διατάξεις. Εἶναι ἰδέα, βίωμα καί πράξη πού ἐκφράζουν τόν ὑπέροχο πνευματικό κόσμο, στόν ὁποῖο ζεῖ καί κινεῖται ὁ ἱερός συγγραφέας. Εἶναι ὁ «λόγος» καί τό θέλημα τοῦ Θεοῦ πού ὁ Μωυσῆς ἀπευθύνει ὄχι μέ δική του πρωτοβουλία ἀλλά «κατά πάντα ὅσα ἐνετείλατο Κύριος αὐτῷ» (Δευτ. 1, 3) «πρό πάντας υἱοὺς Ἰσραὴλ» στόν περιούσιο λαό καί στό «*βασιλεῖο ἱεράτευμα*» καί ὄχι σέ μία ἡγετική ομάδα τῆς θεοκρατικῆς τάξεως. Νόμος στήν εὐρύτερη αὐτή σημασία του εἶναι ἡ «*διδασκαλία*», οἱ ἀρχές καί οἱ ὁροι τῆς πίστεως τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, πού περιέχουν ὅλα ὅσα ἐπράξε καί θά πράξει στό μέλλον ὁ Γαχβέ γιά τό Ἰσραήλ, καθώς καί οἱ ὑποχρεώσεις τοῦ λαοῦ πού ἀξιώθηκε τῆς Ἐκλογῆς, τῆς σωτηρίας, τῆς Διαθήκης καί τοῦ Νόμου.

Τό περιεχόμενο τοῦ κάθε λόγου συνοπτικά ἔχει ὡς ἑξῆς.

Πρώτος λόγος (κεφ. 1 - 4). Στόν πρώτο λόγο τοῦ ὁ Μωυσῆς κάνει μία ἀνασκόπηση τῆς πρόσφατης ἱστορίας ἀπό τή νομοθεσία τοῦ Σινᾶ καί ἔξης. Ἀναφέρεται στή ζωὴ τῆς ἐρήμου, στοὺς δώδεκα κατασκόπους, στοὺς γογγυσμούς τοῦ λαοῦ καί στήν προειδοποίηση τοῦ Θεοῦ ὅτι κανένας ἀπό τή γενιά πού βγῆκε ἀπό τήν Αἴγυπτο, δέν θά ἀξιώθῃ νά μπεῖ στή Χαναάν. Ἡ ἐπισκόπηση τῆς ἱστορίας τῆς ἐρήμου τελειώνει μέ ἀναφορά σέ γεγονότα τῆς τελευταίας περιόδου, ὅπως στήν κατατρόπωση τοῦ Σιών καί τοῦ Ὡγ καί στή διανομή τῆς Ὑπεριορδανίας στίς φυλές Ρουδὴν, Γάδ καί τῆς μισῆ φυλῆ Μανασσῆ. Ἡ ἐπισκόπηση γίνεται γιά νά τονιστεῖ ἡ συμπαράσταση τοῦ Θεοῦ στόν ἀγῶνα τῶν Ἰσραηλιτῶν γιά ἐπιβίωση. Ἀκολουθεῖ μία σειρά παραινήσεων μέ τίς ὁποῖες παροτρύνεται ὁ Ἰσραὴλ νά ἀκούσει «*τά δικαιώματα καί τά κρίματα*» τοῦ Κυρίου καί νά «*φυλάξει καί νά ποιήσει*» ὅσα ὁ Νόμος ἐντέλλεται ὄχι μόνο γιατί σ' αὐτόν ὀφείλει τή ζωὴ του, ἀλλά καί γιατί εἶναι τό μόνο ἔθνος στόν κόσμο πού ἀξιώθηκε νά ἔχει ἕνα τέτοιο (αἰώνιο) Νόμο. Τονίζοντας ἀκόμα ὁ συγγραφέας τοῦ Δευτερονομίου τήν ἀνάγκη τῆς πιστότητας τοῦ λαοῦ στή Διαθήκη Κυρίου «σήμερα» καί στό

μέλλον, προτρέπει τήν ἀποφυγὴ τῆς εἰδωλολατρίας, ἀπαγορεύει τήν ἀναπαράσταση τοῦ Θεοῦ μέ μορφές ἀνθρώπων, ζώων, πτηνῶν, ἐρπετῶν κ.λπ. (Δευτ. 4, 16) καί συνοψίζει τό θεολογικό του πιστεύω μέ τὰ λόγια.

«*Διά τό ἀγαπήσαι αὐτόν τοὺς πατέρας σου καί ἐξελέξατο σπέρμα αὐτῶν μετ' αὐτοὺς ὑμᾶς καί ἐξηγαγὲν σέ αὐτός ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ τῇ μεγάλῃ ἐξ Αἰγύπτου ἐξολοθρεῦσαι ἔθνη μεγάλα καί ἰσχυρότερα σου πρό προσώπου σου εἰσαγαγεῖν σέ δοῦναι σοὶ τὴν γῆν αὐτῶν κληρονομεῖν, καθὼς ἔχεις σήμερον. Καί γνώση σήμερον καί ἐπιστραφήσῃ τῇ διανοίᾳ ὅτι Κύριος ὁ Θεός σου, οὗτος Θεός ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω καί ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, καὶ οὐκ ἔστιν ἐτι πλην αὐτοῦ.*» (Δευτ. 4, 37 ἐξ.).

Δεύτερος λόγος (κεφ. 5 - 28). Μέ συχνές ἀναφορές στά περιστάτικα τῆς Ἐξόδου καί τὴν ἱστορία τῆς ἐρήμου ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀντλεῖ πολῦτιμα θεολογικά διδάγματα, ὁ Μωυσῆς ἐπισημαίνει στό δεύτερο λόγο του βασικὲς διδασκαλίες τίς ὁποῖες μάλιστα ἐπεξεργάζεται σέ βάθος. Ἡ ἀναφορά στήν Ἐκλογὴ, Διαθήκη, ἀγάπη, πιστότητα καί ἀμέριστη συμπαράσταση τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν περιούσιο λαό του κ.λπ. ἀποσκοπεῖ στό νά θεμελιώσῃ τό κήρυγμά του σέ θεολογικὲς βάσεις.

Μέ τὴν ἐπιτακτικὴ προτροπὴ «*Ἀκουε Ἰσραὴλ τὰ δικαιώματα καὶ τὰ κρίματα ἃ ἐγὼ λαλῶ*» ἀρχίζει ὁ Μωυσῆς τὴ σειρά τῶν παραινήσεων του πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτες. Στὴν ἀρχὴ παραθέτει τὸν (ἠθικό) Δεκάλογο σέ μορφὴ πού λίγο διαφέρει ἀπ' ἐκείνη τῆς Ἐξ. 20, 2 - 17 (κεφ. 5) καί ἀκολουθῶς τό «*Σιεμά*» (= ἀκουε) πού ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου (6, 4 - 9) καί τό «*πιστεύω*» τοῦ Ἰσραὴλ. Θεμελιώνοντας θεολογικά πάντοτε τό λόγο του ὁ Μωυσῆς, προτρέπει τοὺς Ἰσραηλίτες ὄχι μόνο νά μὴ συνάψουν συνθήκη μέ τοὺς Χαναανίους καί νά ῥθοῦν σέ ἐπιγαμία μαζί τους, ἀλλὰ νά καταστρέψουν τὰ εἰδωλά τους καί νά τοὺς ἐξολοθρέψουν (κεφ. 7). Ἐλέγχοντας ὁ συγγραφέας τὴν ὀλιγοπιστία καί σκληροκαρδία τοῦ ἀγνώμονα λαοῦ πού παρά τὴ θεία βοήθεια γόγγυζε στήν ἐρημο διαβεβαιώνει τὸν Ἰσραὴλ «*οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐν παντὶ ρήματι τῷ ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος*» (8, 3), τὸν παροτρύνει νά ἀποφεύγῃ τὴν εἰδωλολατρία, νά ἀγαπᾷ καί νά λατρεύῃ Κύριο τό Θεό του «*εἰς τὸν τόπον, ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός ὑμῶν*» (12, 5).

Ἀκολουθεῖ μία σειρά ἀπαγορεύσεων πού ἀναφέρονται στὴν ἀλλοίωση τοῦ Νόμου, στὴν ἀποστασία καί στὴν υἱοθέτηση ξένων συνθηγιῶν σχετικῶν μέ τὴ διατροφή (13, 1 - 14, 21), καθώς καί προτροπῶν γιά τὴν προσφορά στό Ναὸ δεκάτων ἢ τὴν ἀπόδοσή τους σέ χρῆμα γιά τὴν ἐνίσχυση τῶν ἀκληρῶν Λευιτῶν, τῶν προσηλύτων, ὀρφανῶν καί χρηρῶν (14, 28 ἐξ.), γιά τὴν ἀφῆση τῶν χρεῶν καί τὴ δανειοδότηση τῶν Ἰσραηλιτῶν κατὰ τό Σαββατικό Ἔτος. Ἄλλες διατάξεις ἀφοροῦν στὴν ἀπελευθέρωση τῶν δούλων (15, 12 ἐξ.), τὴν ἀφίερωση τῶν πρωτοτόκων τῶν ζώων (15, 19 ἐξ.), τὴν τήρησιν τῶν τριῶν μεγάλων ἐτήσιων γιορτῶν (16, 1 ἐξ.) τὰ καθήκοντα τῶν δικαστῶν, τὰ δικαιώματα τῶν Λευιτῶν, τοὺς ψευδοπροφήτες καί τοὺς προφῆτες, τίς ἄσυλες πόλεις ὅπου μπορούσαν νά καταφεύγουν οἱ ἀκούσιοι φονεῖς καί τὴν ἀνάγκη θεμελιώσεως κατηγορίας στὴ μαρτυρία δύο τουλάχιστον μαρτύρων (19, 15). Σέ μία νέα σειρά διατάξεων ἀντιμετωπίζονται θέματα σχετικὰ μέ τό δίκαιο τοῦ πολέμου (κεφ. 20), ὅπως καί τοῦ γάμου, τοῦ διαζυγίου, τῆς ξένης ἰδιοκτησίας, τῆς μοιχείας κ.λπ.

Ὁ δεύτερος λόγος τοῦ Μωσῆ τελειώνει μέ τὴ διαβε-

Πεντάτευχος

βαίωση ότι, αν ο λαός φυλάξει αναλλοίωτο τό Νόμο και τόν εφαρμόσει στη ζωή του, θα τόν αναδείξει σε άγιο και εύλογημένο λαό (28, 1 - 14), αν όμως παραβεί τις εντολές θα είναι επικατάρατος (28, 15εξ.).

Τρίτος λόγος (κεφ. 29 - 30). Καί στο λόγο αυτό προτρέπεται ο 'Ισραήλ να παραμείνει πιστός στη Διαθήκη και να τηρεί τό Νόμο, όπως τόν παρέλαβε. Στην επιτακτική αυτή ανάγκη αναφέρεται μέ πάθος ο συγγραφέας του Δευτερονομίου, προσπαθώντας να δείξει ότι τήρηση του Νόμου δέν σημαίνει δουλική υποταγή σε διατάξεις, άλλ' ελευθερία έκλογής ανάμεσα στη ζωή και στο θάνατο, στο καλό και στο κακό, στην εύλογία και στην κατάρα. Για τήν πλήρωση τών σκοπών της Έκλογής και της Διαθήκης αλλά και για τό δικό του καλό προτρέπεται ο 'Ισραήλ να επιλέξει τη ζωή, τό καλό και τήν εύλογία.

Μετά από τρεις λόγους που αναλύσαμε παραπάνω, ακολουθεί μία ιστορική αφήγηση που αναφέρεται στις τελευταίες μέρες του Μωυσή. Σ' αυτήν ένθαρρύνεται ο διάδοχός του 'Ιησοῦς του Ναυή στο δύσκολο ήγετικό ρόλο που πρόκειται να αναλάβει και δίνεται η διαβεβαίωση στη νέα γενιά ότι παρά «τάς πονηρίας» της θα αξιωθεί να εισέλθει στη Χαναάν. 'Ακολουθως παρέχεται η πληροφορία ότι ο Μωυσής έγραψε όλους τούς «λόγους του νόμου τούτου εις βιβλίον» και τούς παρέδωσε στους Λευίτες για να τούς τοποθετήσουν «έκ πλαγιών της κιβωτού της διαθήκης Κυρίου του Θεού υμών και έτσι εκεί εις μαρτύριον» (31, 26).

'Ακολουθεί ωδή του Μωυσή, στην οποία ύστερα από έπισκόπηση της ιστορίας έλέγχεται ο λαός για τήν αποστασία του και προτρέπεται να επιστρέψει στο Θεό του, γιατί «ούκ έστιν Θεός πλόν (αυτού)» (32, 39) και τό βιβλίο του Δευτερονομίου τελειώνει μέ τήν εύλογία του Μωυσή (κεφ. 33) και μέ τήν περιγραφή του θανάτου και της ταφής του (κεφ. 34).

('Από τη Συνοπτική Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 1967 κ.έ.).

Σημ.: ΜΤ Μασοριτικό, τό έπίσημο έβραϊκό κείμενο της Βίβλου.

Χρονολογικός πίνακας 1

π.χ. ΑΙΓΥΠΤΟΣ	ΣΥΡΙΑ - ΠΑΛΕΣΤΙΝΗ	ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ
2000		3η Δυναστεία της Ούρ. σ. 2050 - 1950
12η Δυναστεία 1990 - 1780		Έγκατάσταση Χουρριτών
1900	Αιγυπτιακή κυριαρχία	Άμοριτική εισβολή
1800		Παλαιοβαβυλώνιοι c. 1830 - 1530
13η - 14η Δυναστεία 1780 - 1720	Άβραάμ	Περίοδος του του Μπ
1700 Κυριαρχία Έκωώς 1720 - 1570 (15η - 16η Δυναστεία) Κάθοδος Έκωώς και γιών του	Κυριαρχία Έκωώς	Χαμουραπί 1728 - 1686
1600 17η Δυναστεία Θηβών 18η Δυναστεία 1570 - 1303	Έκωώς	Παρακμή Βαβυλώνας
1500 Άμωσις Α' Έκδιωξη Έκωώς	Αιγυπτιακός έλεγχος	Βασίλειο τών Μπαννί (Χουρριτες) c. 1500 - 1370
Τούθμωσις Γ' 1468 - 1436		Νέα αυτοκρατορία Χετταίων c. 1450 - 1200
1400 Άμένοφις Γ' 1398 - 1361 Άμένοφις Δ' (Έχνατών) 1369 - 1353 Τουτανχαμών 1353 - 1344	Περίοδος της Άμάρνα Έμφάνιση	Άσσυρίας c. 1350
1300 19η Δυναστεία 1303 - 1202 Σέθος Α' 1303 - 1290	Έξασθένηση αιγυπτιακού έλέγχου	Άσσυριακή κυριαρ.
Ραμσής Β' 1290 - 1224 Μερνεπτά 1224 - 1214	Νίκη του Μερνεπτά c. 1220	
1200 Έξοδος 'Ισραηλιτών - Μωυσής		1220

Ίουδαϊκό ήμερολόγιο

1 Άβιβ ή Νισάν (30 μέρες)	Μάρτιος - Άπρίλιος	1 Νουμηνιά ^θ	7 Έθανίμ ή Τισρί (30 μέρες)	Σεπτ. - 'Οκτ.	1 Πρωτοχρονιά ^θ
		14 Πάσχα ^θ			10 'Ημέρα Έξιλασμού
		15 - 21 Άζυμα ^θ			15 - 21 Σκηνοπηγία ^θ
		16 Προσφορά δράγματος	8 Μπούλ ή Χεσβάν (29 ή 30 μέρες)	'Οκτ. - Νοέμβρ.	22 Έξόδιο
2 Ζίβ ή 'Ιγιάρ (29 μέρες)	Άπρίλιος - Μάϊος	14 Δεύτερο Πάσχα	9 Χασελεύ (29 ή 30 μέρες)	Νοέμβρ. - Δεκ.	25 Έγκαίνια Ναού
3 Σιβάν (30 μέρες)	Μάϊος - 'Ιούνιος	6 Πεντηκοστή ή Έβδομάδων ή Θερισμού ή Πρωτογεννημάτων ^θ	10 Τεβέθ (29 μέρες)	Δεκ. - 'Ιαν.	10 Άρχη πολιορκίας 'Ιερουσαλήμ ^N
4 Ταμούζ (29 μέρες)	'Ιούνιος - 'Ιούλιος	17 Άλωση 'Ιερουσαλήμ ^N	11 Σαβάτ (30 μέρες)	'Ιαν. - Φεβρ.	
5 Άβ (30 μέρες)	'Ιούλιος - Αύγουστος	9 Πυρπόληση Ναού ^N	12 Άδάρ (29 ή 30 μέρες) Βε Άδάρ (29 μέρες)	Φεβρ. Μάρτιος ('Εμβόλιμος)	13 'Ημέρα Νικάνορος 14 - 15 Πουρείμ
6 Έλουά (29 μέρες)	Αύγουστ - Σεπτέμβρ.				

Θ = θυσία, N = νηστεία

Από την αντιστασιακή
έφημερίδα «Ο Ρήγας», όπου
ἀπεικονίζεται ο Λάζαρος
Αζαρίας, μέλος της Διοίκησης
της ΕΤΑ Θεσσαλίας.

Ἡ συμμετοχή τῶν Ἑλλήνων Ἑβραίων στήν Ἀντίσταση*

Τοῦ Δρ. ΜΙΧΑΗΛ ΜΑΤΣΑ

ΕΞΕΛΙΞΗ & ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΕΤΑ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Ἡ ἐξαγωγή τοῦ δυν. ΑΔΕ - ΕΙΣΤΕ (ἱστορικό)
τῆς ἀντίστασης τοῦ κινήματος ΕΤΑ Θεσσαλίας

Γ. ΠΑΝΟΠΙΔΗΣ (αριστερά)
ἄλλος γλῶσσος τ. γλῶσσος ΕΤΑ Θεσσαλίας
ΛΑΖΑΡΟΣ ΑΖΑΡΙ
ἄλλος γλῶσσος ΕΤΑ Θεσσαλίας

εγάλος ἀριθμός Ἀμερικανικῶν καὶ Βρετανικῶν ἐγγράφων πού πρόσφατα δόθηκαν στή δημοσιότητα, ἀποκαλύπτουν ὅτι οἱ Σύμμαχοι γνώριζαν ποιά θά ἦταν ἡ μοίρα τῶν Ἑβραίων ἐάν ὑπάκουαν τίς διαταγές τῶν Γερμανῶν. Οἱ Σύμμαχοι ἐσιώπησαν καί, ἐ-

M

τσι, ἀπέτυχαν στό ἀνθρωπιστικό καθήκον τους νά ἐνημερώσουν, τουλάχιστον, τοὺς Ἑβραίους γιά τὰ γερμανικά σχέδια. Μὲ τή στάση τους αὐτή ἀποστέρησαν ἐξάλλου τίς ἀντιστασιακές δυνάμεις, συνεπῶς, καί τίς δικές τους, ἀπό ἀναρίθμητους Ἑβραίους πολεμιστές πού θά μπορούσαν νά προκαλέσουν μεγάλες ἀπώλειες στοὺς Γερμανοὺς.

Ἡ ἀντίσταση γιά νά εἶναι ἀποτελεσματική πρέπει νά ἀρχίζει νωρίς. Θά ἔπρεπε νά εἶχε ξεκινήσει πολύ πρὶν ὁ ἑβραϊκὸς κόσμος ὑποχρεώοντο νά ἐγγραφεῖ στοὺς γερμανικοὺς καταλόγους καί νά ὑπακούσει στίς διαταγές τους. Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια ὅταν κάποιος συλλαμβάνετο θά θεωροῦσε καθήκον του νά προσπαθήσει ν' ἀποδράσει ἢ νά ἀρνηθεῖ νά συνεργασθεῖ μὲ τὸν ἐχθρὸ στήν ἐξόντωση τοῦ Ἑβραϊκοῦ λαοῦ.

Ἀπὸ τίς 77.000 Ἑλληνες Ἑβραίους, 8.000 διέφυγαν τὴ σύλληψη. Μεταξὺ αὐτῶν 1.000 καὶ πλεον διέσχισαν τὸ Αἰγαῖον Πέλαγος καὶ πῆγαν στήν Παλαιστίνη. Περισσό-

τεροὶ ἀπὸ 650 προσχώρησαν στήν Ἀντίσταση. Δύο χιλιάδες ἄτομα ἐπέστρεψαν ἀπὸ τὰ στρατόπεδα. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων πού χάθηκαν ἀνῆλθε σὲ 67.000. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιζήσαντες μετανάστευσαν στοὶ Ἰσραὴλ καί τίς Ἠνωμένες Πολιτείες.

Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ παρακάτω περιστατικά δὲν ἔχουν ἀνακοινωθεῖ στοὺς παρελθόν καὶ δὲν καταχωροῦνται μὲ χρονολογικὴ σειρὰ.

***

Στὰ Γερμανικά Ἀρχεῖα ὑπάρχουν πολλὰ ἐγγγραφα πού ἀφοροῦν τοὺς Ἑλληνες Ἑβραίους. Ἐνα ἐξ αὐτῶν, ὑπογραμμένο ἀπὸ τὸν δρ. Vogel, τῆς γερμανικῆς πρεσβείας στήν Ἀθήνα, ἀφορᾷ μιὰ γυναίκα πού ἐπισκέφθηκε τὸ γραφεῖο του καὶ κατέδωσε τὸν Ἑβραῖο γαμπρὸ τῆς. Αὐτὴ εἶναι ἡ κατάθεσή της:

«Στὴν ὁδὸ Ἀβραμιώτου 10 ὑπάρχει ἓνα γραφεῖο πού διευθύνεται ἀπὸ δύο Ἑβραίους, τὸν Ἀλμπέρτο καὶ τὸν Ἑρμανουὴλ Κοέν. Ἀποστολὴ τοῦ γραφείου εἶναι νά ἐποπτεύει τίς μετακινήσεις Ἑβραίων πρὸς τὴν Παλαιστίνη. Στὴν ἴδια διεύθυνση ὑπάρχει κάποιος Ἀγγλος Ἑβραῖος πού ὑπηρετῆσε στὴ Γκεστάπο ὡς Γερμανός. Γνωρίζει ἀπαισιὰ ἀρκετές γλώσσες. Στίς ἀμέσως προσεχεῖς ἡμέρες σχεδιάζουν τὴν ἀποστολὴ στήν Παλαιστίνη δύο Ἑβραίων. Ἐνας ἐξ αὐτῶν, ὁ Ἀλμπέρτος Κοέν εἶναι παντρεμένος μὲ τὴν κόρη μου».

***

Ὁ ἐξάδελφός μου δρ. Μιχαὴλ Νεγρὴν διατηροῦσε ἰατρεῖο στοὺς χωριὸ Ἀγιά, στήν Ἠπειρο. Μιά μέρα ἀκουσε ριπὲς ὀπλοπολυβόλου καὶ ἀμέσως μετὰ ἦλθε ἀντιμέτωπος μὲ ἓνα Γερμανὸ στρατιώτη. Οἱ Γερμανοὶ πίστευαν ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ βοηθοῦσαν τοὺς ἀντάρτες. Στὴν κεντρικὴ πλατεῖα τοῦ χωριοῦ, ὅπου ὡδήγησαν τὸν Νεγρὴν οἱ Γερμανοὶ, ἀντίκρουσε ἄνδρες παρατεταγμένους, ὑπὸ τὴν ἀπειλὴ ὀπλοπολυβόλου τῶν Γερμανῶν καὶ οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐτοιμοὶ νά τοὺς ἐκτελέσουν. Ὁ Νεγρὴν, συγκεντρώνοντας ὅλη τὴν αὐτοκυριαρχία του, ζήτησε νά δεῖ τὸν ἐπικεφαλὴς αξιωματικό. Τὸν χαίρηται μὲ εὐ-

*

Τὸ παραπάνω ἄρθρο τοῦ Δρ. Μιχαὴλ Μάτσα εἶναι μεταφρασμένο ἀπὸ τὴν ἀμερικανικὴ ἐφημερίδα «The Jewish Week» στήν ὁποία δημοσιεύθηκε σὲ τρεῖς συνέχειες. Τὸ α' μέρος δημοσιεύθηκε στοὺς φύλλοι τῆς 6 - 12 Ὀκτωβρίου 1983, μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς Διεθνούς Διασκέψεως στὴ μνήμη τῆς Ἑβραϊκῆς Ἀντιστάσεως καὶ τῆς ἐνεργοῦ δράσεως κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ β' παγκοσμίου πολέμου. Ὁ συγγραφέας γεννήθηκε στήν Ἑλλάδα καὶ μετανάστευσε στίς ΗΠΑ τὸ 1956. Εἶναι παντρεμένος μὲ τὴν Ἑλεωνόρα, κόρη τοῦ ἀείμνηστου Ἑλίου Πλάττ, Ἑβραίου ἡγέτη ἀπὸ τὴν Οὐάσιγκτον.

Ἡ συμμετοχή τῶν Ἑβραίων στήν Ἀντίσταση

γένεια καί τόν ρώτησε ἂν μιλοῦσε γαλλικά. Ὁ ἀξιωματικός ἤξερε γαλλικά καί, ἔτσι, ὁ γιατρός προσπάθησε νά τόν πείσει ὅτι οἱ χωριανοί ἦσαν ἀθῶοι καί ὅτι ὅλες οἱ ἐναντίον τους κατηγορίες ἦταν ἀναληθεῖς. Κέρδισε τή συμπάθεια τοῦ ἀξιωματικοῦ, ὁ τελευταῖος τόν πίστεψε καί διέταξε τήν ἀπελευθέρωση τῶν ὁμήρων. «Ἀπό τή στιγμή ἐκείνη — παρατήρησε ὁ Νεγρὴν — ἤξερα ὅτι γιὰ τήν Ἀγία ἤμουν ἥρωας». Στήν πραγματικότητα οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ βοήθησαν τούς ἀντάρτες, μόνο πού ὁ ἐξαδελφός μου δέν τό γνῶριζε. Ἐπίσης, δέν γνῶριζε ὅτι οἱ Γερμανοί συνελάμβαναν τούς Ἑβραίους.

Λίγες μέρες ἀργότερα, ἀρχές Ἀπριλίου τοῦ 1944, ὁ Νεγρὴν καθόταν στό καφενεῖο τοῦ χωριοῦ καί ἄκουσε δύο ἄνδρες πού σχολίαζαν τήν πρόσφατη ἐκτόπιση τῶν Ἑβραίων ἀπό τὰ Ἰωάννινα. Ὁ δρ. Νεγρὴν, προσχώρησε στοὺς ἀντάρτες τοῦ ΕΔΕΣ. Ὡς γιατρός ἀξιωματικὸς περιέβαλε μετὰ τή νικηφόρο μάχη τῆς Μενίνα, τραυματίες ἀντάρτες καί μετὰ περιποιήθηκε δέκα βαρεῖα τραυματισμένους Γερμανοὺς στρατιώτες. Κάποια στιγμή σκέφθηκε νά τούς σκοτώσει ἢ νά τούς ἀφήσει νά πεθάνουν, ὁμως, τελικά, ὑπερίσχυσε ὁ ὄρκος τοῦ Ἱπποκράτη. Οἱ Γερμανοὶ μεταφέρθηκαν ἀργότερα μέ ἓνα βρετανικὸ ὑποβρύχιο.

***

Τρεῖς νέοι: Ἀλμπέρτο Μπενβενίστε, Τόρυ Κονένκα καί Μωρίς Ἑρρέρα παραδόθηκαν στοὺς Γερμανοὺς ἀπὸ ἓναν βαρκάρη πού τούς πῆρε τὰ χρήματά τους, ὑποσχέθεις νά τούς ὁδηγήσει σέ ἐλεύθερη περιοχή. Τούς ἐξετέλεσαν ἐνώπιον ὅλων τῶν ἐγκλειστών τοῦ στρατοπέδου Χίρς στὴ Θεσσαλονίκη.

Πολυάριθμοι νέοι Ἑβραῖοι ἀπὸ τὰ στρατόπεδα ἐργασίας στὴ Λάρισα καί τὴ Θήβα, ἀναζήτησαν καταφύγιο στὴ γνῶριμη ἐλληνικὴ ὕπαιθρο. Ὁ Μωρίς Χάιμ διέφυγε ἀπὸ τὸ στρατόπεδο ἐργασίας τῆς Λεπτοκαρυᾶς, προσχώρησε στοὺς ἀντάρτες καί ἔπρεσε μαχόμενος. Ἐνῶς ἦταν κρατούμενος ἔγραψε ἓνα ποίημα, ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶναι οἱ παρακάτω στίχοι:

«Κατὰ τίς παγερές νύχτες στενάζουμε
βυθισμένοι στὰ εὐτυχισμένα ὄνειρά μας
τὰ γλυκὰ ὄνειρα πεθαίνουν τὴν αὐγὴ
ἐίμαστε πουλιὰ μέ ἀποκαμμένα τὰ φτερά».

Ὁ Μπαρούχ Σιμπή δημοσιογράφος, ἱστορικός καί διευθυνὸς φήμης ἐβραϊολόγος, προσπάθησε νά διαφύγει ἀπὸ τὴ χώρα, ὅταν εἰσέβαλαν οἱ Γερμανοὶ στὴν Ἑλλάδα, καί νά πάει στὴν Αἴγυπτο. Κατόρθωσε νά φθάσει στὴν Κρήτη ἐνῶ μαινόταν ἐκεῖ ἡ σκληρὴ μάχη. Τὸ πλοῖο στό ὁποῖο ἐπρόκειτο νά ἐπιβιβασθεῖ βυθίστηκε. Ἐπέστρεψε στὴν Ἀθήνα ὅπου ἀναδείχθηκε σέ ἡγέτη τοῦ ΕΑΜ. Ὁ Σιμπή συνέλαβε τὴν ἰδέα γιὰ τὴ φυγάδευση στὰ βουνά τοῦ Ἀρχираββίνου Ἀθηνῶν Μπαρτζιλιάι. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη, ἀπέτρεψε τὰ γερμανικὰ σχέδια καί ἐξανάγκασε τούς Ἀθηναίους Ἑβραίους νά κρυφτοῦν. Μέσω ραδιοφωνικοῦ σταθμοῦ τοῦ ΕΑΜ ὁ Ἀρχираββίνος ἀπηύθυνε ἐκκλήση γιὰ βοήθεια πρὸς τὸν πρόεδρο Ρούζβελτ, τὸν πρωθυπουργὸ Τσώρτσιλ καί τούς Ἑβραίους τῶν ἐλευθερῶν χωρῶν. Στὸ μήνυμά του ἐξέφρασε ἐπίσης εὐγνωμοσύνη πρὸς τὸ ΕΑΜ - ΕΛΑΣ.

Οἱ ἀμερικανικὲς καί οἱ βρετανικὲς ἀρχές πού δέν κίνησαν οὔτε τὸ δαχτυλάκι τους γιὰ νά σώσουν ἓναν Ἑβραῖο, ἐξεπλάγησαν, ἀναρωτούμενοι ἐάν ὁ Ἀρχираββί-

νο ἦταν κομμουνιστής! Στὰ βρετανικὰ ἀρχεῖα ὑπάρχει τὸ ὑπ. ἀριθ. 2907/3/44 μνημόνιο πού ἐστάλη ἀπὸ τὴ βρετανικὴ πρεσβεία στὴν Οὐάσιγκτον πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ὑπάρχει ἐκεῖ καί ἡ παρακάτω παράγραφος: «Ὁ ἀνώτερος Βρετανὸς ἀξιωματικός - συνδεσμος στὸ ἀρχηγεῖο τοῦ ΕΛΑΣ συνομίλησε μέ τὸν Ἀρχираββίνο καί διαπίστωσε ὅτι ὁ τελευταῖος στερεῖται κάθε πολιτικῆς συναίσθησης».

***

Ὁ Μωὺς Σαλιέλ, ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, βρῆκε ἓνα φέρετρο καί μιά ἄμαξα. Ὁ ἴδιος καί ὀχτὼ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας του, ντυμένοι στὰ μαύρα, προσπάθησαν νά διαφύγουν ἀπὸ τὴν πόλη, προφασιζόμενοι ὅτι πηγαίνουν στὸ νεκροταφεῖο. Κάποιος Γερμανὸς περιέργως ἀνακάλυψε ὅτι τὸ φέρετρο ἦταν κενό. Ὁλη ἡ ὁμάδα ἐκτελέσθηκε.

***

Ὁ Δανιὴλ Καράσσο, ἀπὸ τὴ Βαλτιμόρη, περιγράφει πῶς ὁ ἀδελφός του Κάρολος, ἀντάρτης τοῦ ΕΛΑΣ, χειρίσθηκε ἓνα ὀπλοπολυβόλο, ἐνῶ ἡ μονάδα του ὑποχωροῦσε. Μετὰ μιά μάχη κοντὰ στὴ Λάρισα, σκότωσε ἢ τραυμάτισε πολλοὺς Γερμανοὺς, προτοῦ ὁ ἴδιος τραυματισθεῖ καί συλληφθεῖ. Τὸν περιέβαλαν σέ γερμανικὸ στρατιωτικὸ νοσοκομεῖο ἕως ὅτου ἀναρρώσει. Ὑστερα τὸν κρέμασαν στὴν κεντρικὴ πλατεῖα τῆς Λάρισας.

***

Ὁ Λάζαρος Ἀζαρία, γεωπόνος, ὁργάνωσε τὴν ΕΥΑ (Ὑπηρεσία Ἐφοδιασμοῦ - Ἐπιμελητεία τοῦ ΕΛΑΣ) γιὰ τὴν ἀποτελεσματικὴ συλλογὴ καί διανομὴ στῆς μονάδες τοῦ ΕΛΑΣ τῶν ἀπαιτουμένων προμηθειῶν. Ἐξαιτίας αὐτῶν τῶν δραστηριοτήτων, καταδικάσθηκε σέ θάνατο ἀπὸ τὴν κυβέρνησι, ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἀζαρία διέφυγε στὸ Ἰσραὴλ ὅπου ἐγίνε γενικός διευθυντὴς τῆς ΤΝΟΥΒΑ (Ἀγροτικῆς Συνεταιριστικῆς Ὁμοσπονδίας).

***

Ὁ Ἀλμπέρτο Μωῦσῃ Μινέρβο, ἀπὸ τὴν Κρήτη, ἐγίνε Βρετανὸς πράκτορας. Τὸ κωδικὸ ὄνομά του ἦταν 4 - καί συνεισέφερε πολλὰ στὴν προσπάθεια τοῦ πολέμου. Μιά φορά παρατήρησε ὅτι οἱ Γερμανοὶ χρησιμοποιοῦσαν φορτηγὰ αὐτοκίνητα, μέ τὸ διακριτικὸ σῆμα τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, γιὰ μεταφορὰ στρατευμάτων καί στρατιωτικῶν προμηθειῶν. Ὁ Μινέρβο ἔστειλε σῆμα στὸ Κάιρο καί ἡ βρετανικὴ ἀεροπορία ἐπιτέθηκε ἐναντὶον μιᾶς τέτοιας πομπῆς τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, προκαλώντας μεγάλες ζημιές στὸν γερμανικὸ στρατό.

***

Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Κέρκυρας, μετὰ λίγες ἡμέρες αἰχμαλωσίας, ἦταν σέ τόσο κακὴ φυσικὴ κατάσταση πού οἱ Γερμανοὶ τούς ἐπέτρεψαν νά λουσθοῦν στὴ θάλασσα. Δύο ἀριστοὶ κολυμβητές, ὁ Νισσὴμ Μουστάκης καί ὁ Δαβὶδ Μπαλέστρας, βούτηξαν καί κολύπησαν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ νεροῦ, μιά μεγάλη ἀπόσταση. Οἱ φύλακες δέν τούς πρόσεξαν καί ἔτσι διέφυγαν.

Ἄλλοι πού δέν εἶχαν συλληφθεῖ, διότι ἔλειπαν ἐκτὸς τῆς πόλεως, παραδόθηκαν ἐκουσίως στοὺς Γερμανοὺς

Ἡ συμμετοχή τῶν Ἑβραίων στήν Ἀντίσταση

γιά νά συνενωθοῦν μέ τίς οἰκογένειές τους. Μεταξύ αὐτῶν ἦταν τά ξαδέλφια τοῦ πατέρα μου, **Μωϋσῆς** καί **Γεοσοῦα Μάτσα**. Ποτέ δέν ξανασυνάντησαν τίς οἰκογένειές τους, οὔτε ἐπέζησαν ἀπό τόν πόλεμο.

***

Ὁ **Ἀλβέρτος Μπενβενίστε**, ἀπό τή Θεσσαλονίκη, ἐσωσε πολλές νεαρές Ἑβραίες μητέρες πού ἐφθασαν στού Ἀουσβιτς μέ κάποια ἀποστολή ἀπό τήν Ἀθήνα, ἔχοντας τό θάρρος νά φωνάζει στά ἑλληνικά: «Νέες μητέρες, ἀφήστε τά μωρά μέ τίς γριές δίπλα σας. Ὁ Ἐρυθρός Σταυρός θά φροντίσει τίς γριές καί τά παιδιά». Ὁ ἀξιωματικός, ὑπεύθυνος γιά τήν «ἐπιλογή», ἔστειλε τίς γυναῖκες αὐτές γιά ἐργασία καί πολλές διασώθηκαν.

***

Ὁ κ. Φρήντμαν διευθυντής τοῦ Κέντρου Ἑρεύνης καί Μελέτης τοῦ Ὀλοκαυτώματος τῆς Χάιφα, ἔλαβε τό 1975 ἕνα καινούργιο στοιχείο. Ὁ δρ. Check, Πολωνός ἱστορικός πού ἐργάζεται στού Μουσείο τοῦ Ἀουσβιτς, ἀποκάλυψε τά ἑξῆς:

«Τετρακόσιοι Ἑβραῖοι νέοι, πρώην φορτοεκφορτωτές στού λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπελέγησαν ὡς Sonderkommandos. Ὅταν οἱ Ἑβραῖοι ἀντελήφθησαν τή φύση τῆς δουλειᾶς τους, ἀρνήθηκαν νά ἐργασθοῦν. Οἱ Γερμανοί τοὺς ἐκτέλεσαν ὅλους τήν ἴδια μέρα». («Ἰσραηλιτική Ἐπιθεώρησης», Ἀθήνα 1975).

***

Μιά ἡμέρα, ὁμάδα ἀπό πέντε φυλακισμένους τοῦ Ἀουσβιτς, συμπεριλαμβανομένου τοῦ **Ἀλβέρτου Ἑρρέρα**, ἐφέδρου ἀξιωματικοῦ ἀπό τή Λάρισα, ἐφθασε, συνοδευόμενη ἀπό δύο Ἑς - Ἑς στρατιῶτες, στίς ὀχθες τοῦ ποταμοῦ Βιστούλα γιά νά ἀδειάσουν ἕνα φορτηγό γεμάτο στάχτες. Ὁ ἕνας Γερμανός παρατήρησε μέ σαρκασμό: «Κάντε γρήγορα, γιά νά φθάσει ἡ στάχτη τό γρηγορότερο στήν Παλαιστίνη». Ὁ Ἑρρέρα σηκώνοντας τό φυτῆρι τοῦ κτύπησε τόν ἕνα Γερμανό στού κεφάλι καί κατόπιν ρίχθηκε στόν ἄλλο πετώντας τον στού ποτάμι.

Ὁ ἴδιος προσπάθησε νά διαφύγει κολυμπώντας. Οἱ σύντροφοί του, ἀντί νά τόν μιμηθοῦν, ἀνέσυραν τόν Γερμανό ἀπό τό νερό καί ἐπέδεσαν τό τραῦμα τοῦ ἄλλου. Ὁ Ἑρρέρα προσπαθοῦσε ἀπεγνωσμένα νά φθάσει στήν ἀπέναντι ὀχθῇ. Ἕνας ἀπό τοὺς Γερμανούς ἄρπαξε τό ὄπλο του καί ἄρχισε νά τόν πυροβολεῖ. Μιά ἀπό τίς σφαῖρες τραυμάτισε τόν Ἑρρέρα. Προτιμῶ νά μὴν περιγράψω τόν τρόπο τῆς ἐκτελέσεώς του.

***

Τό Διοικητικό Συμβούλιο τῆς Ἰσραηλιτικῆς Κοινότητος Ἀθηνῶν, ἐξέδωσε ἕνα φυλλάδιο μέ τίτλο «Ἡμέρα Μνήμης», στού ὁποῖο τίμησε τόν ἡρωϊκό θάνατο **100 Ἑβραίων τῆς Ἀθήνας**. Εἶχαν τεθεῖ στήν ὑπηρεσία μιᾶς ὁμάδας Sonderkommando στού κρεματόρια. Οἱ Ἀθηναῖοι δέν γνῶριζαν ποιά θά εἶναι ἡ ἀποστολή τους. Νωρίς, τό ἄλλο πρωῒ τό ἔμαθαν. Ἀρνήθηκαν νά ὑπακούσουν στίς διαταγές μέσα σέ λίγα λεπτά ὅλοι τους σκοτώθηκαν. Σέ ὀρισμένες περιπτώσεις ὁ θάνατος εἶναι προτιμότερος ἀπό τή ζωή.

***

Σέ κάποιο στρατόπεδο συγκεντρώσεως στή Γερμανία,

τόν Μάιο 1945, μιᾶ ὁμάδα **25 Ἑβραίων ἀπό τά Ἰωάννινα** ἀκούσαν τή διαταγή: «Μπεῖτε στή γραμμή», πού ἀπευθύνθηκε στοὺς 2.000 φυλακισμένους τοῦ στρατοπέδου. Ἕνας ἀπό τοὺς Ἕλληνες Ἑβραίους εἶπε στοὺς συμπατριῶτες του: «Ἀκούστε παιδιά, πάντοτε ὑπακούσαμε στίς διαταγές τους. Ἀς τίς παρακούσουμε μιᾶ φορά. Ἔτσι κι ἄλλιῶς εἴμαστε χαμένοι. Εἶδα κάποια σοφίτα, ἄς κρυφτοῦμε ἐκεῖ». Ὅλοι συμφώνησαν ἐκτός ἀπό τόν **Σίμων Νάχμαν**. Ὅσοι κρύφτηκαν στή σοφίτα ἀπελευθερώθηκαν ἀπό τοὺς Ρώσους.

Ὁ Σίμων Νάχμαν περιγράφει ὅτι οἱ κρατούμενοι ὤδηγήθηκαν σέ κάποιο μικρό δάσος. Οἱ φύλακες ἄρχισαν νά πυροβολοῦν ἐναντίον τους. Ὁ Σίμων ἔπεσε στού ἔδαφος, παρόλον ὅτι δέν εἶχε χτυπηθεῖ. Τόν σκέπασαν τά σώματα ἄλλων θανάσιμα τραυματισμένων. Τήν ἐπομένη μέρα ἀντελήφθηκε ὅτι ἦταν ὁ μόνος ἐπιζών σέ ἐκεῖνο τό μακάβριο δάσος.

***

Στίς 6 Σεπτεμβρίου 1944 ἔλαβε χώρα ἐξέγερση στού Μπιργκενάου: Ἐκατὸν τριάντα πέντε Ἕλληνες Ἑβραῖοι ἦταν μέλη τῆς ὁμάδας πού ὤδηγοῦσε τοὺς Ἑβραίους στού κρεματόρια. Μεταξύ τους ἦταν ὁ **Μωϋσῆς** καί ὁ **Ἀλβέρτος**, ἀδέλφια τῆς **Ρένα Καράσσο**, ἀπό τή Βαλτιμόρη. Ἐπικεφαλῆς αὐτῆς τῆς ὁμάδας ἦταν τρεῖς ἐφεδρὸι ἀξιωματικοί τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ: ὁ συνταγματάρχης **Ἰωσήφ Βαρούχ** καί οἱ ταγματάρχες **Ἰωσήφ Λεβή** καί **Μωρίς Ἀρόν**.

Ὅταν ὁ Ἰωσήφ Βαρούχ ἀντίκρουσε τά πτώματα τῶν γονέων του καί τοῦ δικηγόρου φίλου του **Γιομτῶβ Γιακοέλ**, ἀποφάσισε νά ἀνατινάξει τά κρεματόρια καί νά θέσει τέρμα στίς ἐκτελέσεις τοῦ Ἀουσβιτς. Σέ συνεργασία μέ ἄλλους 35 Ρώσους Ἑβραίους, συνέλεξαν δυναμίτη καί ὅπλα ἀπό τίς γερμανικές ἀποθήκες. Τοὺς βοήθησαν γυναῖκες πού ἐργάζονταν ἐκεῖ. Ἀποτέλεσμα τῆς ἐνέργειᾶς τους ἦταν ἡ ὁλοσχερῆς καταστροφή τοῦ ὑπ' ἀρ. 3 καί ἡ ἀχρήστευση τοῦ ὑπ' ἀρ. 4 κρεματορίου. Σύμφωνα μέ τό βιβλίο τοῦ δρ. M. Nyzsli: «Ἐβδομήντα φύλακες Ἑς - Ἑς σκοτώθηκαν καί δώδεκα κρατούμενοι διέφυγαν, πού, ὅμως, συνελήφθησαν πάλι ἀργότερα. Κατά τήν ἐπιστροφή τους στού στρατόπεδο, ἐπετέθηκαν ἐναντίον τῶν φυλάκων. Οἱ Γερμανοί σκότωσαν καί τοὺς δώδεκα κρατούμενους καί κατόπιν πήραν στόν ἱατρό δρ. Miklow Nyzsli, Οὐγγρο Ἑβραῖο, ὁ ὁποῖος περιποιήθηκε τά τραύματά τους».

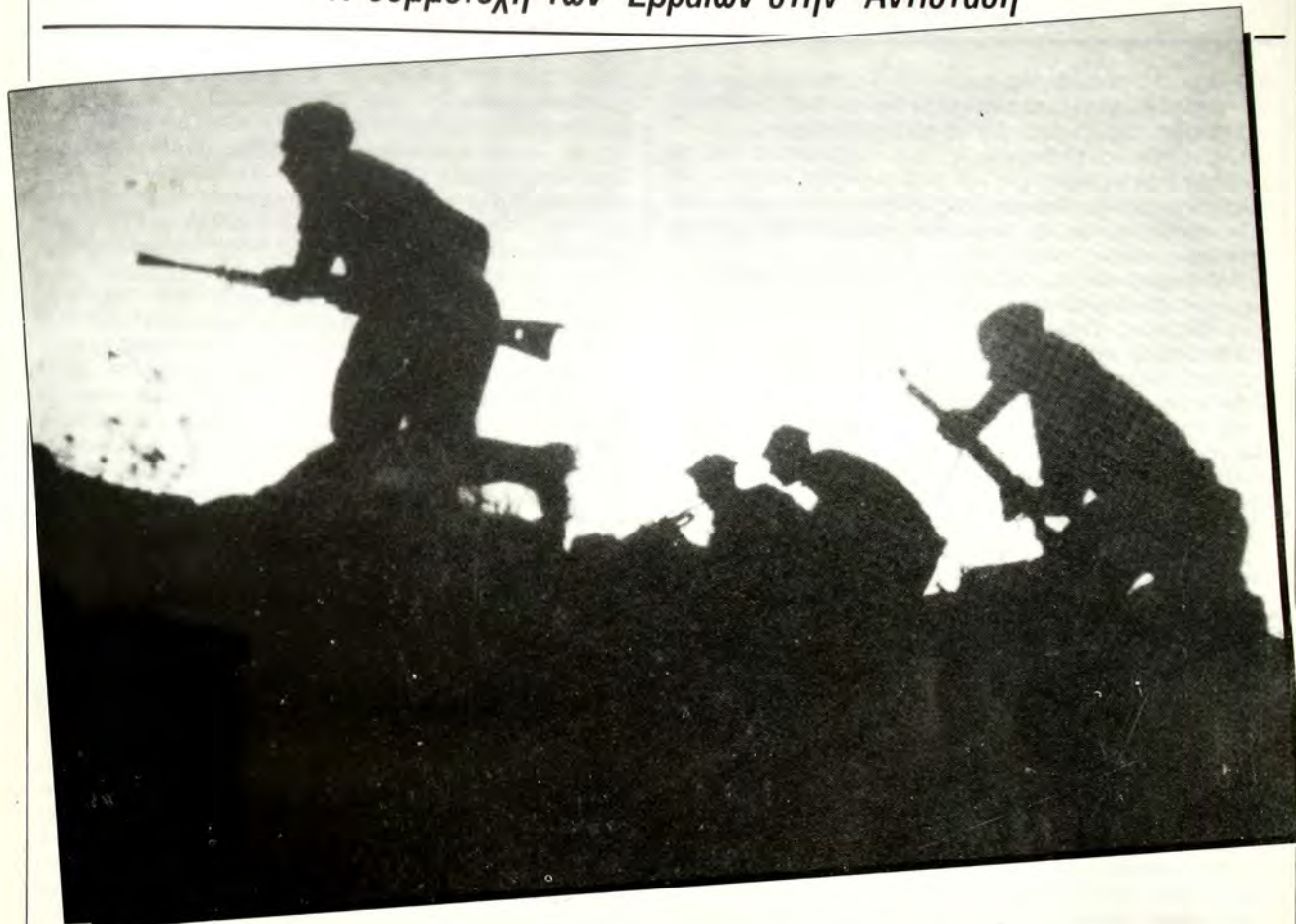
Οἱ μόνον διασωθέντες ἀπό τή στάση ἦταν ὁ **Ἰσαάκ Βενέζια**, σήμερα ζεῖ στού Ἰσραήλ, καί ὁ Γάλλος γιατρός δρ. **Charles Bendel**, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε μάρτυρας σέ μιᾶ δίκη τῶν Ναζί.

***

Ἄν καί τότε ἤμουν μόνο 13 ἐτῶν, αἰσθάνομαι ἔνοχος πού δέν ἔλαβα μέρος στόν ἀγῶνα κατά τῶν Γερμανῶν. Κάτι πού θυμᾶμαι μέ ἱκανοποίηση εἶναι τό ἑξῆς: Ἐνόσω ἤμαστε ἀκόμη στήν πόλη ἀγοράσαμε ἕνα ἄλογο μέ φορτίο σιταριοῦ. Ὁ χωρικός πού τό ἔφερε, μᾶς εἶπε ὅτι σ' ἐ- να σακί ὑπῆρχε ἕνα πιστόλι καί σφαῖρες γιά τόν φίλο μας **Χρήστο Μπόκορο**, ἀρχηγό τοῦ ΕΑΜ - ΕΛΑΣ στού Ἀγρίνιο. Σέ λίγα λεπτά, ἐγώ πού ἤμουνα τό εὐτυχέστερο ἀγόρι πού ἔχετε ποτέ δεῖ, μετέφερα τό σακί μέ τά ἐπικίνδυνα εἶδη. Προχώρησα στήν κεντρική ὁδὸ τοῦ Ἀγρινίου, παίζοντας μέ τόν κίνδυνο. Πέρασα, ἐπιτοῦτου, δι-

Ἡ συμμετοχή τῶν Ἑβραίων στήν Ἀντίσταση

πλα ἀπό ἓνα ἐχθρό στρατιώτη, ἀκουμπώντας μάλιστα τό ὄπλο του. Σέ λίγο, παρέδωσα τό πολύτιμο ἐμπόρευμα στό Μπόκορο, μέσω τῆς κατατρομαγμένης ἀδελφῆς του. Λίγο ἀργότερα ὁ Χρήστος δυστυχῶς σκοτώθηκε.

Ὁ ἀδελφός του **Θωμᾶς Μπόκορος** ὀργάνωσε τή διαφυγή μας στά βουνά. Ὁ πατέρας μου, ὑπάλληλος τραπέζης, καθυστέρησε πολύ στήν παράδοση τῶν βιβλίων τῆς τραπέζης σέ κάποιον ἄλλο ὑπάλληλο. Ὁ Θωμᾶς πῆγε στόν διευθυντή, τοῦ εἶπε ποιός ἦταν καί πρόσθεσε: «Ἄν κάτι συμβεῖ στόν Μάτσα, θά σέ θεωρῶ ὑπεύθυνος». Ἀμέσως ἐπετράπη στόν πατέρα μου νά ἀναχωρήσει. Δύο μέρες ἀργότερα πῆγαν στήν τράπεζα οἱ Γερμανοί ψάχνοντας γιά αὐτόν.

***

Ὁ **Ζάκ Κωστής**, φοιτητής τότε τῆς Νομικῆς, συνέβαλε στή βύθιση τοῦ γερμανικοῦ ἐμπορικοῦ πλοίου «Sante Fe» καί τοῦ μεταγωγικοῦ πλοίου B-103, στό λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ, στίς 21 Ἰουνίου 1943.

***

Ὅρισμένοι ἀπό τούς ἡγέτες τοῦ ΕΑΜ ἦταν κομμουνιστές αὐτό, ὅμως, δέν ἔγινε γνωστό παρά στό τέλος τοῦ πολέμου. Οἱ ἀντάρτες τοῦ ΕΑΜ - ΕΛΑΣ ἦταν πατριώτες

πού θέλανε νά πολεμήσουν τούς Γερμανούς, καί γνώριζαν ὅτι ἡ βρετανική στρατιωτική ἀποστολή παρέιχε ὁπλα στήν ἀντίσταση.

Μετά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδος πολλοί Ἑβραῖοι ἀντάρτες διώχτηκαν λόγω τῆς συμμετοχῆς στό ΕΑΜ. Γνώριζα προσωπικά τόν **Μιχαήλ Κοέν**, ἀπό τά Ἰωάννινα, ὁ ὁποῖος σέ μάχη κτυπήθηκε τόσο σκληρά μέ ἀποτέλεσμα νά πεθάνει ἀργότερα ἐξαιτίας τῶν τραυμάτων. Θυμᾶμαι ἐπίσης πολύ καλά τή δίκη ἐνός ἀθώου νέου ἀντάρτη, τοῦ **Ἰωσήφ Ἰζας**. Ἐπί τρεῖς ἡμέρες ὁ συμμαθητής μου **Λάζαρος Μιωνῆς** καί ἐγώ παρακολουθήσαμε τή δίκη. Εἴμασταν κάθε μέρα στήν πρώτη σειρά τοῦ ἀκροατηρίου, ὥστε ὁ Ἰωσήφ νά ξέρει ὅτι δέν ἦταν μόνος. Ὅλοι οἱ ἄλλοι Ἑβραῖοι, συμπεριλαμβανομένων τῶν συγγενῶν του, φοβήθηκαν νά ἐμφανισθοῦν στό δικαστήριο.

Ὁ εἰσαγγελέας, πρώην συνεργάτης τῶν Γερμανῶν, μίλησε σέ ἄκρως ἀντισιμιτικό τόνο, πού μᾶς ὑποχρέωσε νά διαμαρτυρηθοῦμε. Κατά τή διακοπή τῆς δίκης, ὁ πατέρας μου συνέταξε ἓνα κείμενο πού τό ὑπογράψαμε ἐμεῖς, μαθητές τότε 15 ἐτῶν. Ὁ δικηγόρος ὑπερασπίσεως χρησιμοποίησε τό σημεῖωμα αὐτό στήν ὑπεράσπιση τοῦ Ἰζας. Δυστυχῶς, καταδικάσθηκε σέ θάνατο καί ἐκτελέσθηκε.

Ἄλλοι Ἑβραῖοι ἀντάρτες ἀπέφυγαν μιά παρόμοια τύχη, διαφεύγοντας στό Ἰσραήλ ὅπου πολέμησαν στόν

Πόλεμο τῆς Ἀνεξαρτησίας.

Τὸ 1942 ἕνας ἡγέτης τοῦ ΕΑΜ ἐπισκέφθηκε τὸν Ραββίνο Κόρετς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι ἡ ἀντιστασιακὴ αὐτὴ ὀργάνωση ἦταν πρόθυμη καὶ εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ βοηθήσει στὴ διάσωση τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τὸν γερμανικὸ διωγμὸ. Ὁ Ραββίνος καὶ οἱ σύμβουλοί του ἀδυνατοῦσαν νὰ διανοηθοῦν ὅποιαδήποτε μορφή ἀντιστάσεως.

Μὲ ἔντυπα καὶ παράνομες ἐφημερίδες τὸ ΕΑΜ παρότρυνε τοὺς Ἑβραίους νὰ μὴν ὑπακούσουν στὶς γερμανικὲς διαταγές. Στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης τὸ ΕΑΜ ὑπῆρξε ὁδὸς διαφυγῆς γιὰ τοὺς Ἑβραίους φοιτητὲς πού προσχωροῦσαν στὸν ΕΛΑΣ. Διακόσιοι πενήντα νέοι Ἑβραῖοι, συμπεριλαμβανομένου τοῦ κ. Ἰωσήφ Μάτσα, ἔγιναν ἀντάρτες τοῦ ΕΛΑΣ, ἀγωνιζόμενοι στὰ βουνὰ τῆς Μακεδονίας. Οἱ περισσότεροι ἄνδρες εἶχαν στρατιωτικὴ ἐμπειρία οἱ ὑπόλοιποι ἔλαβαν ἐντατικὴ ἐκπαίδευση. Οἱ Βρετανοί, ὑπὸ τὸν συνταγματάρχη Woodhouse, συνέχισαν νὰ ὀπλιζοῦν τὶς ἀντιστασιακὲς μονάδες.

Στὴν Ἀθήνα 1.000 Ἑβραῖοι προσχώρησαν στὸ ΕΑΜ καὶ συμμετείχαν σὲ ὅλες τὶς διαδηλώσεις καὶ ἄλλες παράνομες δραστηριότητες πού παρεμπόδισαν τὴν τότε ἐλληνικὴ κυβέρνηση νὰ στρατολογήσει στρατιώτες πού θὰ ὑπηρετοῦσαν στὸν γερμανικὸ στρατό. «Ἐνα ἑβραϊκὸ τμήμα τοῦ ΕΑΜ εἶχε τὴν εὐθύνη ἀνευρέσεως καταφυγίων καὶ τροφίμων γιὰ 3.000 περίπου Ἑβραίους φυγάδες ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη. Διανέμετο ἕνα ἑβδομαδιαῖο ἔντυπο, πού εἶχε σὰν ἐμβλημα τὴ φράση: «Μὴν ὑπακούετε οὔτε νὰ ἐπισκέπτεσθε τὸ γερμανοκρατούμενο κοινωτικό κέντρο».

***

Δύο ἡγέτες τοῦ ΕΑΜ ἐστάλησαν στὴ Σμύρνη, Τουρκία καὶ τὸ Τέλ Ἀβίβ γιὰ νὰ συντονίσουν τὴ διακίνηση 1.000 καὶ πλέον Ἑβραίων, πού διέσχισαν τὸ Αἰγαῖο μὲ κατεύθυνση τὴν Παλαιστίνη. Ἡ Ἑργατικὴ Συνομοσπονδία τοῦ Ἰσραήλ, Ἰσταντρούτ, ἀπέστειλε στὸν ΕΛΑΣ καὶ τὸν ΕΛΑΝ (τὸ ναυτικὸ τμήμα τοῦ ΕΑΜ) ἕνα χρηματικὸ ποσὸν καὶ 250 ζευγάρια ἀρβύλες, ὡς συμβολικὴ χειρονομία εὐγνωμοσύνης.

Στὶς πόλεις ὅπως ἡ Ἀθήνα, ὁ Βόλος, ἡ Λάρισα, τὰ Τρίκαλα, ἡ Πάτρα, τὸ Ἀγρίνιο καὶ ἡ Καρδίτσα, ἡ πλειοψηφία τῶν Ἑβραίων σώθηκαν, χάρις στὴ βοήθεια τῆς Ἀντίστασης. Τουναντίον, σὲ ἄλλες πόλεις ὅπως τὰ Ἰωάννινα, ἡ Ἄρτα, ἡ Πρέβεζα ὅπου ὁ ΕΔΕΣ καὶ ὁ ΕΛΑΣ διεξήγαγαν ἐμφύλιον πόλεμο, τὴ στιγμή πού οἱ Γερμανοὶ προετοίμαζαν τὴ σύλληψη τῶν Ἑβραίων, σχεδὸν ὅλοι ἐκτοπίστηκαν στὴν Πολωνία.

***

Περισσότεροι ἀπὸ 650 ἄνδρες καὶ γυναῖκες Ἑβραῖοι ἔγιναν ἀντάρτες τοῦ ΕΛΑΣ. Μεταξύ αὐτῶν ὑπῆρχαν γιатροί, μηχανικοὶ καὶ ἀξιωματικοί. Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς συνελήφθησαν καὶ ἐκτελέσθηκαν. Μία Ἑβραία γυναίκα πού συνελήφθη, ἡ **Μπέν Λεβή**, εἶπε στὸ γερμανικὸ στρατοδικεῖο. «Εἶμαι Ἑβραία, ἀγωνίσθηκα σὰν Ἑβραία καὶ εἶμαι ἔτοιμη νὰ πεθάνω σὰν Ἑβραία». Πολλοὶ Ἑβραῖοι ἔπασαν μαχόμενοι, μεταξύ αὐτῶν δύο ἡρωϊκὲς κοπέλες, ἡ **Σέρρορ** καὶ ἡ **Στέλλα Κοέν**.

Ἡ κυβέρνηση τοῦ βουνοῦ ἀπένειμε τὴν ἀνώτερη διακρίση ἀνδρείας καὶ αὐτοθυσίας σὲ **ἕξι Ἑβραίους** πού πολέμησαν ἡρωϊκά καὶ ἔπασαν μὲ τὶς **ισαχές...** Τρεῖς ἀντάρτες

πού ἐπέζησαν τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου μετανάστευσαν στὸ Ἰσραήλ, προσχώρησαν στὴν Ἀγκανά, καὶ ἔπασαν κατὰ τὸν πόλεμο τῆς Ἀνεξαρτησίας. Αὐτοὶ ἦσαν οἱ: **Ἰωσήφ Λαχανάς, Σόλων Λεβή** καὶ **Σάμ Γαβριηλίδης**. Νεκροὶ στὶς μάχες ἐναντίον τῶν Γερμανῶν ἦταν: ὁ **Σαμουήλ Ἀσκεναζή** πού πολέμησε μὲ ἀσυνήθιστο ἥρωισμό καὶ ἔλαβε τὸν βαθμὸ τοῦ ὑπολοχαγοῦ. Ἐγινε διοικητὴς μονάδος καὶ ἔπασε κατὰ τὴ διάρκεια ἐπιθέσεως ἐναντίον γερμανικῆς μονάδος.

Ὁ **Λέων Σακῆς**, ὁ ἀδελφός τοῦ ὁποῦ **Μωῦσης** ὑπῆρξε ὑπεύθυνος τῆς ΕΤΑ στὸ Πήλιο, ἔπασε στὴ μάχη ἐνὸς προσπαθοῦσε νὰ σώσει τραυματίαι συμπολεμιστὴ του.

Ὁ **Βενιαμὴν Νεγρὴν**, διοικητὴς διμοιρίας ἔπασε ἐνὸς ὀδηγοῦσε τοὺς ἄνδρες τοῦ ἐναντίον καλῶς ὀχυρωμένων Γερμανῶν. Ἦταν ὁ πρῶτος πού πέρασε τὸ συρματοπλέγμα καὶ πῆδηξε στὰ ἐχθρικά χαρακώματα. Τραυματίσθηκε σὲ ἑπτὰ διαφορετικὰ σημεία. Οἱ ἀντάρτες τὸν μετέφεραν σὲ νοσοκομεῖο, ἀλλὰ τελικὰ ὑπέκυψε στὰ τραυμάτα του.

Ὁ **Γιοχανῆς Χατζῆς ἢ «Σκουφᾶς»**, ὑπῆρξε διοικητὴς μονάδος, οἱ ἄνδρες τῆς ὁποίας τραγουδοῦσαν: «ὁ Σκουφᾶς πάει στὸν πόλεμο μὲ **ἀντάρτες παλικάρια**». Στὴν ἐπίθεση κατὰ τῶν Γερμανῶν στὴν Ἀμφισσα τραυματίσθηκε. Ἐξακολούθησε νὰ κατευθύνει τοὺς ἄνδρες, μέχρις ὅτου ἕνα βλήμα πολυβόλου τὸν σκότωσε.

Ἡ **Φανή Φλωρεντίν**, σήμερα στὶς ΗΠΑ μὲ τὸ σύζυγό της Λέων, ὑπῆρξε ἀπὸ τὶς πρῶτες Ἑβραῖες τῆς Θεσσαλονίκης πού προσχώρησαν στοὺς ἀντάρτες. Ἦταν πεπειραμένη στρατιωτικὴ νοσοκόμος, βοηθὸς ἐνός Ἑβραίου γιатροῦ πού ἀργότερα σκοτώθηκε. Ἡ Φανή ἐπέδειξε ἀσυνήθιστη γενναιότητα στὶς μακρὲς πορείες καὶ ἀφοσίωση στὸ καθήκον. Στὴ διάρκεια μιᾶς γερμανικῆς ἐπιθέσεως, ἡ Φανή μαζὶ μὲ ἄλλη μία χριστιανὴ γυναίκα καὶ ἕναν Ἑβραῖο ἀντάρτη περικυκλώθηκαν. Ὁ ἀντάρτης προτίμησε νὰ αὐτοκτονήσει παρά νὰ παραδοθεῖ. Οἱ Ἕλληνες προδότες, ζήτησαν οἱ κοπέλλες νὰ ἀπαγχονισθοῦν, γιὰ παραδειγματισμὸ τῶν κατοίκων τοῦ χωριοῦ. Ὁ Γερμανὸς ἀξιωματικὸς, ὅμως, προτίμησε νὰ τὶς παραπέμψει σὲ στρατοδικεῖο. Ἡ Φανή δὲν ἀποκάλυψε στὸν ἀνακριτὴ της ὅτι ἦταν Ἑβραία. Κάποιος γνωστός τοῦ πατέρα της πού φρόντιζε τὴν οἰκογενειακὴ περιουσία, κατόρθωσε νὰ δωροδοκήσει τὰ κατάλληλα πρόσωπα καὶ ἔτσι ἡ Φανή ἀπελευθερώθηκε.

***

Ὁ **Μάρκος Καραῖος**, φοιτητὴς τῆς Μαθηματικῆς τότε στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ὀρκίσθηκε νὰ ἐκδικηθεῖ τὴν ἐκτέλεση τοῦ πατέρα του, Ἀλβέρτου. Ἀπὸ νωρὶς διακρίθηκε ὡς μαχητὴς καὶ παρακολούθησε τὴ σχολὴ ἀξιωματικῶν τοῦ ΕΛΑΣ. Ἀποφοίτησε μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ ὑπολοχαγοῦ.

Ἡ σπουδαιότερη μάχη στὴν ὁποία συμμετείχε καὶ, ἴσως, ἡ μεγαλύτερη ἀντιστασιακὴ νίκη κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ β' παγκοσμίου πολέμου, ἔλαβε χώρα στὶς Καρυές, ἐπὶ τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ Ὀλύμπου, στὶς 4 Μαΐου 1944. Ἡ μάχη εἶναι γνωστὴ ὡς «μάχη τοῦ Καράλακου». Δώδεκα ἑβραϊκὲς οἰκογένειες ἀπὸ τὴ Λάρισα εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴν περιοχὴ αὐτή. Τοὺς πρόδωσαν, κι ἕνα πρωινὸ τοὺς αἰφνιδίασε ἕνα τάγμα τῶν Ἑς - Ἑς. Οἱ Γερμανοὶ πίστεψαν ὅτι θὰ εἶναι εὐκόλη ὑπόθεση. Ἀρχισαν νὰ λαφυραγωγοῦν καὶ νὰ καίνε τὶς καλύβες. Ὁ **Ἡλίας Κοέν** προσαρπάχθηκε νὰ διαφύγει γιὰ νὰ ἐιδοποιήσει τοὺς ἀντάρτες. Οἱ Γερμανοὶ τὸν τραυμάτισαν. Τρεῖς ἄλλοι ἄνδρες, ὁ

Ἡ συμμετοχή τῶν Ἑβραίων στήν Ἀντίσταση

Σιμών Λεβή, ὁ Ἀλβέρτος Ὁβαδία καί ὁ Ἰακώβ Μαγρίλος, ἐπίσης τραυματίσθηκαν. Ἕνας-τέταρτος, ὅμως, κατόρθωσε νά εἰδοποιήσει τούς ἀντάρτες. Οἱ ἑβραϊκές οἰκογένειες διατηροῦσαν πολύ φιλικές σχέσεις μέ αὐτούς. Συχνά, βοηθοῦσαν τούς ἀντάρτες μέ τό πλῆθος τῶν ρούχων τους. Οἱ ἀντάρτες γνώριζαν ὅτι οἱ Ἑβραῖοι ἐπέλεξαν τήν τοποθεσία αὕτη ἐξαιτίας τῆς ἀσφάλειας πού τούς πρόσφερε τό παρακείμενο κρυσφήγετο τῶν ἀνταρτῶν. Ἡ μονάδα τοῦ **Μάρκο Καράσσο** μαζί μέ ἄλλες ὁμάδες, πού ἀποτελέσαν συνολικά μία δύναμη 150 ἀνδρῶν, διεξήγαγαν μία ἀπό τίς ἐντυπωσιακότερες μάχες τοῦ ἀντάρτικου κατά τόν δεῦτερο παγκόσμιο πόλεμο. Ἐπιστρέφοντας πρὸς τή Λάρισα, τά Ἔς - Ἔς ἔπρεπε νά περάσουν μέσα ἀπό ἕνα βαθύ φαράγγι. Οἱ ἀντάρτες τούς ἐπετέθηκαν καί ἀπό τίς δύο πλευρές καί ἡ μάχη διήρκεσε 6 ὥρες. Γερμανικά ἀεροπλάνα ἤλθαν σέ συμπαράσταση, ὅμως ἡ διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους ἦταν τέτοια πού δέν τούς ἐπέτρεψε ἀποτελεσματική δράση. Τό ἀποτέλεσμα τῆς μάχης ἦταν: 150 Ἔς - Ἔς νεκροί, 80 βαρεῖα τραυματισμένοι καί 14 συνελήφθηκαν, συμπεριλαμβανομένου τοῦ αὐστριακοῦ διερμηνέα καί τοῦ μεταφραστοῦ του. Ὅσοι Γερμανοί διέφυγαν πρὸς τή Λάρισα, ἐγκατέλειψαν τόν ὅπλισμό τους.

Ἀπό τούς 14 συλληφθέντες, οἱ 10 ἐκτελέσθηκαν ἐπει-

δή προσπάθησαν νά ἀφοπλίσουν τούς φύλακές τους. Οἱ ὑπόλοιποι, καταδικάσθηκαν σέ θάνατο. Οἱ ἀπώλειες τῶν ἀνταρτῶν ἦταν 8 νεκροί καί 10 τραυματίες.

***

Ἡ δράση τοῦ **Μάρκο Καράσσο** συνεχίσθηκε, καί στίς 23 Ἰουλίου 1944 ἀνατίναξε ἕνα γερμανικό τραῖνο μεταφοράς στρατιωτῶν. Ὁ Μάρκος ἦταν ὁ πρῶτος πού ἀνέβηκε πάνω στό τραῖνο πυροβολώντας μέ τό αὐτόματο ὄπλο του τούς Γερμανούς. Στή μάχη σῶμα μέ σῶμα, πού ἀκολούθησε, ὁ Μάρκος σκοτώθηκε. Εἶχε, ὅμως, τηρήσει τήν υπόσχεσή του. Οἱ Γερμανοί πλήρωσαν ἀκριβὰ τήν ἐκτέλεση τοῦ πατέρα του.

***

Εἰδήσεις γιά τό Ὀλοκαύτωμα ἔφθασαν γιά πρώτη φορά στήν Ελλάδα τό 1945, ὅταν ἄρχισαν νά προβάλλονται στούς κινηματογράφους εἰδήσεις ἀπό τά στρατόπεδα συγκεντρώσεως. Ἄν στήν περίοδο πού προηγήθηκε γνώριζαν οἱ Ἑβραῖοι ποιά ἦταν τά σχέδια τῶν Γερμανῶν, τότε, τό ἐνστικτο γιά τήν ἐπιβίωση θά τούς ὑποχρῶνε νά φύγουν ἢ νά πολεμήσουν. Τό κόστος τῆς «ἐλικῆς λύσης» θά ἦταν τότε ὀδυνηρότατο ἀκόμη καί γιά τούς Γερμανούς.

ΕΝΑΣ ΝΕΩΤΕΡΟΣ ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΕΛΛΗΝΟΕΒΡΑΙΟΣ ΠΟΙΗΤΗΣ

ΜΩΥΣΗΣ ΜΠΟΥΡΛΑΣ

1938: Ἡ πρώτη καί μόνη ποιητική συλλογή του:

Τά πρῶτα κρινανθίσματα

Τοῦ κ. ΓΙΩΡΓΟΥ ΖΩΓΡΑΦΑΚΗ

Οταν λέμε τή φράση: «Ἑλληνοεβραῖος ποιητής», στό νοῦ μας ἔρχεται αὐθόρμητα, ἕνα καί μόνο ὄνομα: Γιωσέφ Ἐλιγιά, ὁ Γιαννιώτης Ἑβραῖος πού τό σύντομο πέρασμά του ἀπό τή ζωή, σημάδεψε τά νεοελληνικά γράμματα. Εἶχα τή χαρά καί τήν τιμή, νά παρουσιάσω πρῶτος, τό 1934 κι ἔπειτα τό 1938 καί, ἀργότερα τό 1966 καί τό 1969 τό ποιητικό καί μεταφραστικό του ἔργο, εἴτε μέσον τῆς «Μπενέ - Μπερίθ» (πρόεδρος τότε ὁ ἀείμνηστος Λέων Ρεκανάτι), εἴτε μέσον τοῦ Ἡπειρώτη ἐκδότη Εὐαγγέλου Λάζου, τοῦ ἱδρυτῆ τοῦ σημαντικοῦ οἴκου «Δωδώνη». Νά, τώρα καί πάλι, ἡ μοίρα μου ἔγραφε, νά παρουσιάσω ἕναν ἄλλο — χαμένο πιά ἐδῶ καί πενήντα χρόνια — Ἑλληνοεβραῖο ποιητή, πού ἀνήκε στήν ξεκληρισμένη Ἑβραϊκή Κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης.

*

Μία νεανική φωνή, πού θέλησε νά δοκιμάσει τά ποιητικά της ψελλίσματα, νά φέρει τό μήνυμα ἑνός λεπταίσθητου κόσμου, πάγωσε, χρόνια πολλά τώρα, στό φοβερό μουσεῖο τοῦ θανάτου.

Ὅμως, ἀπό τή φωνή αὕτη ὅλα δέν ἔχουν χαθεῖ. Κάποιο ἄρωμα ἔχει παραμείνει. Κάποιο σχῆμα διατηρεῖται.

Κάποιο χρώμα μαντεύεται ἀκόμη στά ξέθωρα κατάλοιπά του.

Μία ποιητική συλλογή, σάν μία πολύτιμη **λήκυθος** διεφύλαξε τά ἴχνη τοῦ σταματημένου παλμοῦ. Μᾶς ἐπιτρέπει καί σήμερα ἀκόμη, ἔπειτα ἀπό 45 ὁλόκληρα χρόνια, νά ξαναζήσουμε τή δονούμενη ψυχὴ ἑνός νέου πού θά εἶχε τόσα ἀκόμη νά δώσει στά νεοελληνικά γράμματα.

Θεσσαλονικὸς ἦταν ὁ Μωϋσῆς Μπουρλάς. Κι αὐτός καθὼς χιλιάδες ἄλλες συμπολίτες μας Ἰσραηλίτες χάθηκαν μέσα στήν ἀφάνταστη ἐκείνη γενοκτονία ἑνός ἀπαράδεκτου φυλετικοῦ διωγμοῦ.

Ὅμως, νά πού τώρα, ἔπειτα ἀπό μιά ἀφάνεια μισοῦ περὶπου αἰῶνα, φέρνουμε εὐλαβικά στή μνήμη μας τήν ἑμμετρη προσφορά, ἑνός πνεύματος πού, ἀναμφισβήτητα, φέρει τή σφραγίδα μιᾶς ἐντονῆς ποιητικῆς προσωπικότητας.

Ἡ συλλογὴ «**Τά πρῶτα Κρινανθίσματα**» δέν ἀποτελεῖται μόνο ἀπὸ ποιήματα πρωτότυπα, δικά του. Περιέχει καί ἑμμετρες μεταφράσεις, ξένων ποιημάτων. Κι εἶναι οἱ μεταφράσεις αὐτές, μία θαυμαστὴ ἀνάπλαση στή γλώσσα, τόσο, πού ἂν ὁ ἴδιος ὁ μεταφραστής δέν μᾶς πληροφοροῦσε πῶς ἐπρόκειτο γιά ξένο κείμενο φερμένο στή γλώσσα μας, δέν θά εἶχαμε δυσκολία νά πιστέψουμε πῶς πρόκειται γιά κάτι πού βγήκε ἀπὸ τά προσωπικά του βιώματα.

“Επειτα από ένα ποίημα αφιερωμένο στους γονείς του, ο Μπουρλός, τιτλοφορεί με τον ίδιο τον τίτλο της συλλογής του το πρώτο του ποίημα:

Τού κήπου πρώτα κρινανθίσματα
κάτω από αϊθέριον ούρανο
τού είναι μου πρώτα φτερουγίσματα
σ’ όνειρων κόσμο, αλαργινό.

Τού κήπου πρώτα κρινανθίσματα
γλυκά, λευκά, σαν τόν άφρό
της λύρας πρώτα τιτιβίσματα
στης ύπαρξής μου τό χορό.

Τού κήπου πρώτα κρινανθίσματα
μιάς ώριας άνοιξης άρχη,
σās χαιρετώ! Άνασκίρτηματα
στην πονεμένη μου ψυχή!

Μέ έντελώς άλλο τόνο, σέ άλλο κλίμα έμφανίζεται ό Μπουρλός, πιότερο έπικός παρά λυρικός, θυμίζοντας βάρδους της λευτεριάς και των έθνικών άγώνων. Τό ποίημά του, πού επιγράφεται “Έλληνες” ξαφνιάζει μέ τόν πατριωτικό του παλμό και τόν συναρπαστικό ένθουσιασμό του:

Χαίρετε, χαιρετε ένδοξοι τού κόσμου όδηγητές,
τού πνεύματος και της ψυχής διδάσκαλοι γενναίοι
στά, βάσανα, στίς συμφορές αίωνια νικητές,
άπ’ τη ζωή κατακοποι, πάντα όμως και πιό νέοι!
Μέ τούς πυρσούς στά χέρια σας και μέ ψηλά τό βλέμμα
μέ ζωτικότητα νιόφαντη και μέ φανατισμό
τούς βάρβαρους ταραΐετε στού σκοταδιού τό ρέμα,
γιά νά τούς λαμπαδέσετε θείο πολιτισμό.

Σās δεν έφοβισε ποτέ τού έχθρου τό γιαταγάνι,
δε σās άφανισε άδοξα τετρασίωνα σκλαβιά.
Στό πνεύμα σας, πλατύτατο, περιορισμούς δεν κάνει
είν’ όπως τ’ άνοιχτάγκαλα της θάλασσας, μαβιά.

Έμπρός και πάλι, ώ Έλληνες, έμπρός μέ γρηγοράδα
ας έργασθοῦμε όλοι άσκηνα και μέ γερή καρδιά
νά λαμψει και στίς μέρες μας ή άθάνατη Έλλάδα,
μιά Έλλάδα νέου Περικλή στίς δόξες της, παιδιά!

Γρήγορα όμως νά ξαναγίνεται ό λυρικός τραγουδιστής των αιώνιων αισθημάτων της αγάπης, της νοσταλγίας, της χαμένης ευτυχίας, των ανεκπλήρωτων πόθων. Έτσι ένα του ποίημα πού επιγράφεται “Ήθελα νά ‘μουν” μάς μεταφέρει σ’ ένα κόσμο προσδοκιών πού έ-

μειναν στην περιοχή του μελλούμενου:

Ήθελα νά ‘μουνα πουλάκι χαρώπό
χαρούμενο και ξένοιαστο ένα αηδόνι
και κελαηδώντας την αγάπη νά της πώ
πού νύχτα - μέρα, ή φωνή μου γι’ αυτήν λυώνει

Ήθελα νά ‘μουνα λουλουδι τρυφερό,
τριαντάφυλλο όμορφο και μυρωδάτο,
στό χέρι μέσα στό κρινόλευκο νά μπώ
νά νιώσω εκεί τό χαδι τό χνουδάτο.

Ήθελα νά ‘μουν ένα φρούτο δροσερό
ένα όλοπόρφυρο, γλυκό κρασάκι
την ώρα χάρη τού φιλιού της νά χαρώ
μές στών χειλιών τ’ άτρύγητο γιορτάσι

Ήθελα νά ‘μουν άγγελος, ή κάποιος θεός,
την πέτρινη καρδιά νά μαλακώσω.
Μά τώρα, αλλοίμονο μέ στίχους θλιβερούς
σάν τί μπορούσα, ώιμέ, νά κατορθώσω;

«Τά πρώτα κρινανθίσματα». Πρώτα και στερνά. Σώπα-σε ή φωνή, Πέρασαν τά χρόνια. Ξεχάστηκε ό Μπουρλός. Εύλαβικό μνημόσυνο τούτη ή θύμιση μιάς ψυχής πού δο-νήθηκε — κάποτε — από τά ώραία, τά ευγενικά, τά ανώ-τερα ιδανικά, όσα άναταράζουν τίς ευαίσθητες ποιητι-κές ψυχές.

Πόσο άληθινός είναι ό λόγος:

«Ή λησμονιά είναι τό δεύτερο σάβανο ενός νεκρού».

• ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΝΙΚΟΥ Α. ΣΤΑΘΑΚΗ: Έπιστροφή (Σταθμοί ζωής 1945 - 1954). Άθήνα: Τ. Πιτσιλός, 1986.

Στό βιβλίό αυτό των προσωπικών άναμνήσεων τού συγγραφέα κ. Ν. Σταθάκη (άνωτάτου αξιωματικού τού Π.Ν.) περιλαμβάνεται ένα μέρος της ζωής του συνδυα-σμένο μέ τη σταδιοδρομία του στό Πολεμικό Ναυτικό. Γραμμένες μέ τη γνωστή γλαφυρότητα κι ένάργεια τού συγγραφέα, ό όποιος γνωρίζει νά μεταφέρει τόν άνα-γνώστη στό κλίμα της άφηγησέως του, παρουσιάζονται διάφορες εικόνες από γεγονότα της εποχής. Μέ την ευ-καιρία αύτών των γεγονότων ό συγγραφέας ύπογραμμί-ζει την αγάπη και τόν θαυμασμό του γιά τό Ίσραήλ.

ΕΣΤΗΡ

Του κ. Ίάσονα Ίωαννίδη

Ε

κείνο τό σπίτι ήταν τού Τολέδο τού ύ-φασματέμπορα. Τό ήξερα καλά, γιατί μέ την κόρη του, την Έσθήρ, διαβάζα-με μαζί τ’ άπογεύματα.

Ή Έσθήρ μιλούσε μέ τη μητέρα της γαλλικά, όχι σπανιόλικά. Έγώ τίς ά-κουγα άπορημένος. Θαύμαζα τίς βε-λούδινες ρόμπες της κυρίας Ρεβέκ-κας, τό μεγάλο πιάνο μέ την ούρά, ό-που καθότανε κι έπαιζε μέ τά λεπτά άσπρα της δάχτυλα,

ένώ τά μάτια της κοιτάζανε μακριά. Μαύρα, λαμπερά, γε-μάτα θλίψη. Μέσα μου καμάρωνα κρυφά. Την αγαπούσα την Έσθήρ.

Είχαμε πολλούς Έβραίους στην πόλη μας κι άνάλογα μέ τη συμπάθεια πού τούς δείχναμε, άλλοτε τούς όνομά-ζαμε Ίσραηλίτες κι άλλοτε Τσιφούτηδες ή Γιαχουντή-δες. Πάντως κάθε Πάσχα τούς φωνάζαμε Τσιφούτηδες γιατί είχαν σταυρώσει τό Χριστό.

Ό πατέρας μου τούς συμπαθούσε.

— Είναι κι αυτοί κυνηγημένοι σάν έμάς, έλεγε. Πολλοί

ήρθαν απ' την Ισπανία. Φοβήθηκαν την Ίερη Έξεταση. Τίς φωτιές. Τό γείτονά μας τόν Νισίμ, τόν λένε Τολέδο. Φαίνεται πώς ή ρίζα του, είναι στο Τολέδο.

Έγώ έκλεινα τ' μάτια μου κι έβλεπα παπάδες, σταυρούς, πυργωμένες φωτιές κι ένα Έβραίο με μακριά γένια νά φτάνει σκονισμένος, κουρασμένος, νηστικός, στο ποτάμι μας. Νά σηκώνει ψηλά τ' μπατζάκια του παντελονιού του κι από κάτω νά φαίνονται τ' άσπρα νερουλιασμένα πόδια του, γεμάτα φακίδες. Ύστερα νά στέκεται έξω απ' τή μεγάλη καστρόπορτα, μ' ένα πανέρι φορτωμένοπραμάτειες. Κάθε μέρα. Σιγά - σιγά νά στεριώνει στον τόπο μας.

Εκείνο τό σπίτι ήταν του Τολέδο, του ύφασματέμπορα. Τό μόνο άρχοντικό πού είχε μάρμαρα και γύφινες διακοσμήσεις. Πατώματα και ταβάνια δρύινα, καρφωμένα με ξυλόπροκες. Τό είχαν κάνει κρατητήριο. Εκεί μ' έκλεισαν, στο ύπόγειο.

* * *

Τό ποτάμι μας κατέβαινε στη θάλασσα. Ή πόλη μας ήταν χτισμένη πλάι στο ποτάμι, τριγυρισμένη από ένα κάστρο. Γύρω απ' τό κάστρο κάμπος. Πλημμυρισμένος όλο τό χειμώνα, βάλτος άπέραντος — πολλές φορές παγωμένος — με καλαμιές, δέντρα κι άγρια πουλιά. Έμεις δέν την ξέραμε τή θάλασσα, ώστόσο απ' τή μεριά της έρχονταν όλοι οι ξένοι στον τόπο μας.

Εκείνη τή μέρα φυσούσε άγέρας χλιαρός πάνω απ' τόν κάμπο. Είχαν αναλύσει πιά οι πάγοι κι όπου ξεκόρμιζε, απ' τ' άνερά πού τραβιόταν, κανένα κομμάτι γής, εκεί μαζεύονταν οι πελαργοί, ραμφίζοντας βατράχια, σκουλήκια και νερόφιδα. Λίγο πιο πέρα απ' τήν καστρόπορτα, μπροστά από τή γέφυρα, στεκόταν ό δεσπότης. Βυζαντινός, λαμπερός, με τ' χρυσά του άμφια. Κορώνα βαρειά και πατερίτσα. Πλάι του ό δήμαρχος, χλωμός. Και γύρω οι δάσκαλοι μας, άμήχανοι. Έμεις τ' παιδιά, παίζαμε και φωνάζαμε, περιμένοντας νά υποδεχτεί ό δεσπότης τούς Γερμανούς.

Ακούστηκε μιά ριπή πολυβόλου κι ύστερα φάνηκαν στο χωματόδρομο, ανάμεσα απ' τ' άνδρα, στρατιώτες. Μπροστά μοτοσυκλέττες, πίσω αυτοκίνητα. Πέρασαν τή

γέφυρα. Ό δεσπότης τούς μίλησε άρχαία έλληνικά. Έκείνοι άπάντησαν γερμανικά. Έμεις δέν καταλάβαμε ούτε τί είπε ό δεσπότης, μήτε τί άποκρίθηκαν οι Γερμανοί. Φωνάξαμε ζήτω, χειροκροτήσαμε κι ύστερα σκορπίσαμε νά πούμε τ' άντα στους δικούς μας.

Οι Έβραίοι ήταν κλειδωμένοι στα σπίτια τους. Δυό τρεις μέρες δέν ξεπόρτισαν. Έπειτα φάνηκε ό Χαχάμης στην αγορά κι άρχισαν πάλι οι όμόθρησκοί του, νά του πηγαίνουν νά σφάζει τίς κότες πού είχαν γιά φάγωμα.

* * *

Πέρασε καιρός και μιά μέρα — έμπαινε πάλι ή άνοιξη — άκούστηκε πώς οι Γερμανοί θά σηκώσουν τούς Έβραίους. Άλλοι τό πίστεψαν κι άλλοι όχι. Γιατί έφημερίδες δέν διαβάζαμε και κανένα ράδιο δέν άκούαμε. Τά χε μαζέψει όλα ή κομμαντατούρα.

Όσοόσο ένα πρωί, ήρθαν τρεις ψηλοί στρατιώτες μ' ένα χλεμπονιάρη διερμηνέα στην τάξη μας. Είχαν κράνη, αυτόματα, κι ένα λυκόσκυλο με άσπρα σουβλερά δόντια και κρεμασμένη γλώσσα, πού τό φώναζαν Βόλη. Φορούσαν κάτι χοντρά, σιδερένια πέταλα πάνω στο στέρνο. Ρώτησαν πόσους Έβραίους είχαμε στην τάξη. Σηκώθηκαν τρεις απ' τ' άνδρα τους, τούς ζύγωσαν παγωμένοι. Ό διερμηνέας έβγαλε από μιά τσάντα πού κρατούσε τρία κίτρινα περιβραχιόνια και τούς είπε νά τ' άφορούν πάντα στο μπράτσο τους. Έγγραφαν με μαύρα γράμματα Jude.

Στό διάλειμμα έτρεξε ή Έστήρ στην αύλη, με βρήκε και σφίχτηκε πλάι μου.

— Πέτρο μου είπε, θά μ' άφύγουν οι Γερμανοί. Κάνοντας λάθος απ' τήν ταραχή της «θά μ' άδιώξουν». Φορούσε στο ντελικάτο χέρι της τό κίτρινο πανί.

Τίς επόμενες μέρες, βλέπαμε τούς Έβραίους νά κυκλοφορούνε στους δρόμους, μαρκαρισμένοι με τό Ξθδε. Ύστερα από καμιά βδομάδα τούς μαζέψαν όλους. Με κάτι μπόγους στα χέρια ή στην πλάτη. Τίποτα άλλο. Πίσω τ' άσπίτια τους — γεμάτ' άκόμα πριν απ' τό διαγούμισμα — έρημα. Τούς κατέβασαν μπουλούκι στο σταθμό.

Είχαν άρχίσει οι πρώτες ζέστες. Οι σιδεροτροχιές γυάλιζαν στον ήλιο. Μύριζαν καμένο μηχανέλαιο. Μικρές σαύρες μπαϊνόβγαίνουν στις τραβέρσες. Ένα μακρύ τραίνο με πολλά βαγόνια και πολύ μικρά σιδερόφραχτα ψηλά παράθυρα, «έτρωγε» τούς Έβραίους. Πριν ξεκινήσουν άκόμα, άρχισαν νά γυρεύουν νερό. Έμεις, τ' άνδρα, ψάξαμε γιά γκαζοντενεκέδες και στάμνες και γεμίζοντάς τες απ' τήν άντλία του σταθμού, τρέχαμε από βαγόνι σε βαγόνι, προτού κλείσουν οι πόρτες, και τούς δίναμε κούπες.

Βρήκα τήν Έστήρ. «Άντίο, μου είπε, ποιός ξέρει αν θά ξαναϊδωθούμε πιά». Μου 'δωσε τό χέρι της. Τό 'σφιξα. Έτρεμε σ' άφοβισμένο πουλί. Άρχισα νά κλαίω.

Εκείνο τό σπίτι ήταν τής Έστήρ. Τό είχαν κάνει κρατητήριο. Τό ρήμαξαν, τό στοίχειωσαν απ' τ' άσανιστήρια. Εκεί μ' έκλεισαν, στο ύπόγειο. Μ' είχαν χτυπήσει στο πρόσωπο, στο στόμα. Έγλυφα τ' αίματα και θυμήθηκα όσα σ' άς είπα. Αύτ' άφ' άφ' είδα πίσω απ' τ' άρησμένα μου βλέφαρα, ήταν πολύ περισσότερα.

(Ό 'Ιάσων 'Ιωαννίδης (1928). Γεννήθηκε στο Διδυμότειχο. Ποιητής και πεζογράφος. Έργα «Φλέβες Ποταμού», «Άλεξίφωτο», «Ό Μιγάς», κ.ά. Συγκεντρωτική έκδοση τής έργασίας του στον τόμο «Γραφή, 1952 - 1982».

Τό διήγημα «Έστήρ» άναδημοσιεύεται από τό περιοδικό «Ευθύνη», Μάιος 1984).

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σουρμελή 2 - 104 39 ΑΘΗΝΑ
τηλ.: 88.39.951

Υπεύθυνος σύμφωνα με τό Νόμο:
Ό Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. 'Ιωσήφ Λόβιγγερ
Σουρμελή 2

ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ

עץ חיים היא

Δένδρον ζωής είναι ή Τορά..
(Παροιμ. 3:18)